

ВИДАННЄ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК

НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЄ
АВСТРО-УГОРСЬКИХ УКРАЇНЦІВ

(1772—1880 pp.)

ЦІНА 80 СОТ.

ВІДЕНЬ, 1916.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

ВІД АВТОРА.

Отся стаття, написана при кінці 1910 р. для одного заграничного видавництва, не була друкована ще по українськи. Говорить ся в ній про часи до 1880 р., — дальші мав обробити инший автор, — але, де се було потрібне, подано в ній сумарично для заокруглення цілости деякі пізнійші цифри й факти. Від часу написання статі позаходили декуди зміни в цифрах, напр. у шкільництві або в пресі, але що вони не впливають на загальні висновки. полишаємо все без зміни.

Українці прийшли під Австрію (Галичина 1772, Буковина 1775 р.) не як нація або бодай як її частина, лише як етнографічна маса, що творить, що правда, основу кожної нації, але не репрезентує її у великім культурнім поході людськості до найвищих духових дібр. Ніяких вищих верств, що мають провід і надають тон та закраску національному життю, в них не було; шляхта, міщанство — все те було цілковито зденаціоналізоване; при українській народности полишило ся тільки селянство й духовенство (сhлор і рор) — се було й у Галичині й на Буковині й на угорській Україні, — але вони були страшно прибиті й темні. Бажаючи витворити з такої маси новочасний народ, треба було зачинати від елементарних річей, а в першій мірі від азбуки, від науки читання та писання. Не диво отже, що при таких відносинах треба було цілого століття дрібної, невдячної, упертої, але конечної праці, поки нарешті пройшов процес ферментації й перед нами стала вповні сформована новочасна, хоч і не дуже ще сильна, українська нація. Якими етапами посувала ся та еволюція, се покажуть ся з дальшого, а тепер зупинім ся на хвильку при денаціоналізації вищих верстов.

Для інтелігентних верств українського народу була байдужна в XVIII. ст. національна приналежність, зате сильніша була конфесійна. У Галичині й на Угорщині були ті верстви уніятські, на Буковині православні. Перші ідентифікували себе більше з римо-католиками, а що ті були Поляками й Мадярами, то й уніяти не вважали зовсім ніяким злом приймати польську й малярську мову за свою рідну; православні робили те саме з румунською—

й тим способом відчужили себе одні й другі цілком від власного народу, а перейшли поневолі в чужий табір. Найбільше число українського народу було в Галичині, тому й ся проява виступає тут найяскравіше. Тут спольщилося було навіть духовенство; і само з собою та з своїми властями зносило ся воно переважно в польській (пізніше й німецькій) мові, проповіді голосило також по польськи й то навіть по селах до селян, які польського слова поза церквою ніколи не чули; книги протоколів вело по польськи, потому по латинськи й німецьки й аж у 1848 р. появляють ся перші вписи в українській мові. Соборні крилошане говорили ще 1847 р. у Львові по польськи, а перемиський єпископ Іван Снігурський, в котрім зрештою вже була розбуджена національна свідомість, писав того самого року по польськи письмо до митрополита Михайла Левицького. Українські богослови належали в 30-их роках до тайних польських товариств, а Іван Наумович, пізнійше такий завзятий русофіл, іще в 1848 р. ходив у польській конфедератції. Церковно-славянської мови, що нагадувала все якусь окремішність від польщини, тодішні богослови не тільки не розуміли, але навіть не хотіли вчити ся й, коли 1835 р. на розпорядок митрополита почав її викладати префект семинарії, Іван Ільницький, богослови закричали: «Не хочемо бути варварами!», а один кинув навіть поліном у нього. Аж у 1848 р. змінюють ся відносини: консисторії заводять у зносинах із духовенством урядову мову українську, духовенство зачинає між собою говорити по українськи, українська мова здобуває собі хоч невеликі, але все таки важні права, польщину витискають помалу з українських домів. Щож викликало таку метаморфозу в українським народнім життю? Не явила ся вона нагло й була вислідом ріжних впливів на тодішню інтелігенцію, що виростала поволеньки, хоч може й незаметно.

Початок ХІХ. ст. був часом сильного розвитку національних змагань, що пробігли цілу Європу, відбили ся

могутнім відгомонам між усіма славянськими народами й дійшли до Українців у Галичині. Він був також часом завзятої боротьби між національно-прикрашеним романтизмом і старим псевдоклясицизмом. У сім русі взяв участь цілий ряд визначних письменників ріжних народів, а твори тих письменників, як: Добровського, Шафаржіка, Коляра, Копітара, Юнгмана, Караджіча, Лінде, Раковецкого, Лелевеля, Міцкевича, Бродзінського, Ходаковського, В. Гріма й інших — стали звісні в Галичині й почали розбуджувати в головах молодих людей зовсім нові думки, не подібні до дотеперішніх.

Крім того витворюєть ся в тодішній польській літературі нова течія, прозвана пізнійше «українською школою», представниками якої є такі письменники, як: Мальчевський, Гоциньський, Залеский, Чайковський, Гроза й інші, котрі, вроджені на Україні, переймають ся до неї свого роду любовю, беруть теми до своїх творів виключно з її життя й силкують ся навіть серед польської шляхти розбудити козацькі традиції. Завдяки сим творам звертають ся думки молодих Галичан до вимріяної України, що представляєть ся їм немов зачарованою землею. Деякі з Поляків починають писати навіть по українськи, як от так званий «король балагулів» — Антін Шашкевич, або «бандурист» Тимко Падура, а в Галичині наслідуює їх Каспар Ценілевич і Михайло Попель. Те все очевидно не проходить без ніякої уваги.

Одначе найбільшого значіння набирає саме розбудження ідеї народности, запал до народньої поезії й охота до етнографічних студій над народом. Побіч статей, друкованих тоді на сю тему по польських виданнях, а навіть деяких німецьких, стають звісні в Галичині збірки: Кірші Данілова (1818), Цертелева (1819), Челяковського (1825—27), Максимовича (1827 і 1834), Лукашевича (1836), Срезневського (1833—38), Караджіча (1822). В 1833 р. появляєть ся вже збірка Вацлава з Олеська, в якій українські пісні творять найбільший і найкращий відділ; укра-

їнські пісні доставляють до збірки українські студенти, між якими є також Маркіян Шашкевич. В 1839—40 рр. виходить знов обемиста збірка Жеґоти Павлі, а Яків Головацький заявляє пізнійше, що видавець «виманив» її від нього. В 30-их роках збирають ся також пісні, які стають опісля основою чотиротомової збірки Якова Головацького, що вийшла окремо аж у 70-их роках.

Від 20-их років починають ся рівнож зносини з деякими російськими ученими, через яких дістають ся до Галичини не тільки російські книжки, особливо наукові, але й українські, як Котляревського, Бодянського, Гребінки, Квітки, а пізнійше Шевченка, Метлинського й інших.

На таким тлі й під такими впливами народжуєть ся новий український рух у 30-их роках. Починають його старші письменники, Осип Левицький і Осип Лозинський, але посувають його вперед, надають розмаху й сили та роблять чисто національним Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич і Яків Головацький, прозвані «руською (українською) трійцею». Вони потягають за собою й молодших, Миколу Устіяновича й Антона Могильницького, за котрими йдуть у сорокових роках іще Рудольф Мох, Іван Гушалевич і інші. Проти нового руху збирають ся одначе грізні хмари, а власти бажають його здавити репресаліями. Члени «трійці» не дістають відразу духовних свячень і мусять бороти ся з нуждою. Крім того найрухливіший і найідейніший з них Маркіян Шашкевич умирає швидко (1843), не вспівши розвинути свого таланту в повній силі. Переслідуваний Іван Вагилевич переходить на протестантизм і опісля стає задля шматка хліба на службу в Поляків і вмирає в нужді. Яків Головацький вибиваєть ся, правда, на визначне становище, ставши професором української мови на львівськiм університеті, але вже в 50-их роках покидає давніші ідеї, переймаєть ся русофільством і вкінці переходить на російську службу. Такі приклади не впливають очевидно бадьоро на інших. Настає застій і мертвечина та починаєть ся під впливом

зневіри в можливість самостійного національного розвитку українського народу нахил до русофільства вже в 50-их роках, що опісля щораз більше набирає сили.

Серед таких обставин наступає смерть Тараса Шевченка (1861) й відбивається ся голосним відгомонам по Галичині. Спроваджений тодіж до Галичини «Кобзарь» (з 1860) викликає неописаний запал; усі примірники розкуповують зараз, а що їх не багато, студенти переписують їх і розносять по цілій Галичині. Сього одначе за мало, тому ще в 60-их роках виходить перше збірне видання поезій, яке опісля повторяється кілька разів, а окремі поезії передруковують ся по кількадесять разів. Розбуджується наново рух, розпочатий ще в 30-их роках, а потім приспаний. До нього приступають нові письменники: Євген Згарський, Ксенофонт Климкович, Хведір Заревич, Володимир Шашкевич (син Маркіяна), а далі Іван Верхратський, Омелян Партицький, Омелян Огоновський, Василь Ільницький і інші. Буковина висилає також своїх представників в особах: Юрія Федьковича та Сидора Воробкевича. Юрій Федькович вибивається швидко наверх і до половини 70-их років вважається зовсім справедливо першим між тодішніми поетами. Навязують ся перший раз тісніші зносини з письменниками з російської України, які починають тут друкувати свої твори, як: Панько Куліш, Олександр Кониський, Іван Нечуй-Левицький і інші. Український національний рух стає на сильних ногах і відтоді росте вже безустанно.

Побіч сильного впливу Тараса Шевченка починається в 70-их роках вплив другого визначного Українця з Росії, Михайла Драгоманова. До його думок прихильються ся молоді ще тоді: Омелян Терлецький, Михайло Павлик і Іван Франко, які стають опісля на чолі окремої політичної партії — радикальної, котру самі організують. На них сиплять ся в 70-их роках кари й переслідування з боку уряду, але вони не зражують ся нічим, як колишні їх попередники, не покидають діла й нарешті таки допи-

нають свого хоч по часті. Побіч них виступають у 70-их роках іще інші нові письменники, як: Володимир Навроцький, Корнило Устіянович і інші менше визначні. Заходи всіх тих людей і їх праця уґрунтовують вкінці українство в Галичині й на Буковині так сильно, що на тій основі виростає воно таким могутнім, яким його бачимо нині. Тут маємо тепер цілий ряд письменників, якими не посоромила ся-б і не одна далеко більша та культурно сильніша нація; маємо вчених, праці котрих знаходять загальне признанне в науковім світі; маємо публіцистів, фінансістів, економістів, політиків, урядників, цілий ряд усяких товариств і інституцій та загалом увесь апарат, потрібний для культурного розвитку народу. Як нелегко було одначе до нього дійти, се покажуть ся виразно з дальшого нарису.

Розвиток шкільництва.

Коли Австрія зайняла Галичину, знайшла в ній майже цілковитий упадок шкільництва. З виїмкою кількох монастирських шкіл, в яких набирали ся якої-такої освіти сини польської шляхти, для загалу населення не було ніяких шкіл і воно потопало в повній духовій темноті; в ній бажала шляхта удержати його як найдовше, зовсім справедливо побоюючи ся, щоб воно через просвіту не піднесло ся та не зрівняло ся правами з нею. Тому Австрія мусіла починати зовсім *ab ovo*.

Почала ся праця від найнижшого шкільництва, народніх шкіл. На підставі цісарського патенту з дня 4 грудня 1774 р. заведено в Галичині три роди народніх шкіл: 1) парохіяльні, одноклясові, задачею яких було вчити читати, писати й рахувати; наука мала викладати ся в них у рідній мові учеників; вони мали засновувати ся головно по селах; 2) тривіяльні, триклясові, мали засновувати ся по містечках; 3) нормальні, чотириклясові, за-

сновувано лише по містах. В обох останніх родах кладено найбільший натиск на науку німецької мови, тому їх характер був германізаційний. Вони мали доставляти кандидатів до низшої державної служби та приготувати учеників до переходу до гімназій і реальних шкіл. Як пияво вони ширили ся, видно з того, що 1828 р. було всіх нормальних шкіл у Галичині й Буковині разом 31, а 1847 р. 43. В 1776 установлено галицьку шкільну комісію, що мала займатися шкільними справами. Того самого року вийшла також цісарська постанова, в якій висловлено бажання, щоби при засновуванні шкіл звертано увагу й на українську народність, яка творить дві третини людности провінції, щоби й вона мала свої народні школи та щоб загалом греко-римо- й вірмено-католики були рівноправні в шкільних справах. Сеї постанови не виконувано одначе через якісь інтриги так, що тодішня українська духовна ерархія мусіла вносити 1790 р. до нового цісаря Леопольда II просьбу, щоб у тривіальних і нормальних школах східної Галичини вчили ся діти в українській мові та щоб дякоучителі були вільні від військової служби. Мабуть у відповідь на те вийшов 1791 р. новий розпорядок, який значно звужував признані давнійше права українській мові, бо поручував закладати нові українські школи лише в тих місцевостях східної Галичини, де не було ні польської, ні німецької школи. Постановою галицької губернії з д. 6 лютого 1792 заведено знов, щоб українські діти вчили ся по українськи читати й писати лише двічі в тижні (вівторок і четвер) та щоб їм вільно було по богослуженню в латинським костелі слухати богослуження в церкві о 10-ій годині рано. Розумієть ся, що тоді учено в школі лише церковно-славянської мови й письма, а не живої народньої, тай то лиш подекуди, бо дідичі та їх ставленики мандатори¹⁾ ставили всякі можливі перешкоди засновуванню

¹⁾ Мандаторів установляли пани, а затверджували циркулярні власти. Вони сповняли поліційно-судові функції та виконували прикази правительства. Інстували ще до заведення конституції.

шкіл, застрашаючи селян, що всіх письменних віддаватимуть до війська. Коли-ж у 1812 р. заходами шляхти скасовано в Галичині шкільний примус, мужики перестали зовсім посилати діти до школи й лиш донеде священники та дяки вчили приватно в своїх хатах церковно-славянського письма.

Як Полякам були не на руку українські школи, видно з того, що вони не лише ставляли перешкоди їх засновуванню, але й робили заходи, щоб засновані вже дістати під свою управу та кермувати по своїй впадоби й розумінню. Се їм удало ся й 1805 р. віддано всі школи в Галичині й на Буковині під нагляд латинських (польських) консисторій, які й почали їх швидко польонізувати. Ся управа потривала одначе лиш 10 літ і в 1815 р. передано знов українські школи під управу українських консисторій, під якою zostавали ся вони аж до 1868 р. В тім році перейшли школи під управу староств, а в 1873 році, коли оголошено шкільний закон про нагляд, під безпосередню управу краєвої Шкільної Ради.

В 1815 р. почала ся нова організація народніх шкіл. Перевести її мала окрема комісія, зложена з урядників при львівській губернії. Користаючи з того, вніс новий митрополит Михайло Левицький просьбу до правительства, щоб в українських сільських школах завело українську викладову мову. На те одначе відповіла президія губернії в вересні 1816 р., що вона противить ся введенню української мови до школи, бо се лише діалект, на яким майже нічого не пишеть ся, отже не може бути предметом науки. Ліпше було-б вчити українських дітей по польськи та не заціплювати сепаратизму між жителями одной провінції. Якже митрополит иншої думки, то повинен бодай згодити ся на заведенне латинської азбуки. — А шкільна комісія заявила ся також за загальним заведеннем польської мови по школах, мотивуючи свою постанову в реляції до придворної канцелярії між иншим тим, що з політичного боку менше бажана річ замість

польської мови заводити українську, яка є лише діалектом московської мови.

Митрополит Михайло Левицький вніс тоді поновно свою просьбу до віденського правительства в 1817 р., а наслідком її було, що установлено нову комісію, в склад якої крім десятих губернських радників увійшов і митр. М. Левицький з перемиським крилошанином Іваном Могильницьким, але також польський архієпископ А. Анквіч із каноніком Мінасевицем. Більшість сеї комісії поставила ся так само ворожо до домагання українських шкіл, як і попередньої, а А. Анквіч заявив, що в Галичині як частині давньої Польщі може бути лише польська мова народньою й польські школи. Коли-ж хто хоче вчити греко-католиків-селян читати церковні книги та свій катехизм, то хай перекладе їх на польську мову, або бодай видрукує латинськими буквами, бо-ж не годить ся для селян множити діалекти й азбуки. Вкінці заявила ся комісія за тим, що не можна громадам заборонити закладати українські школи, але уважати належить їх за приватні заклади, які не можуть числити на підмоги з шкільного фонду. Загально викладовою мовою по школах признала комісія польську мову тому, бо вона краєва та в ній при оголошуванню законів промовляє монарх до народу.

Митроп. М. Левицький і крил. І. Могильницький внесли проти таких ухвал комісії протест, а в 1818 р. вийшла в сій справі ось яка цісарська постанова: 1) У всіх народніх школах Галичини й Буковини належить греко-католицьким дітям викладати науку релігії по українськи; мають викладати священики того самого обряду. 2) В тих народніх школах, де вчить ся мішана молодіж, латинського й греко-католицького обряду, має викладати ся вся наука (крім релігії) в польській мові; належить одначе дбати при тім, щоб діти греко-католиків навчили ся читати й писати по українськи. 3) В тих народніх школах, де вчать ся виключно діти греко-католицького обряду, має викладати ся вся наука по україн-

ськи, але належить їх навчити також читати й писати по польськи. 4) У громадах, де заведені мішані школи, можуть греко-католики виставити своїм коштом школу з українською викладовою мовою. 5) Над школами латинського обряду буде наглядач латинського, а над греко-католицькими наглядач тогож обряду; над мішаними школами буде наглядач того обряду, до якого належить більшість школярів. 6) Де школи мішані, там українські школи, засновані громадою, має вона удержувати. Ті школи, де людність чисто українська, мають право користувати ся підмогою з шкільного фонду.

Отся постанова зоставала ся в силі аж до 1848 р. Того року внесла «Руська Рада»¹⁾ дня 19 квітня петицію до цісаря Фердинанда I, в якій просила, щоб в округах із українською людністю учено в народніх і вищих школах в українській мові. На сю петицію прийшла вже в маю відповідь міністра внутрішніх справ, яка дозволювала заводити українську мову до народніх шкіл, а що до вищих шкіл, сказано там: «Тому, що українська мова (ruthenische Sprache) не здатна ще при теперішнім ступні розвитку до викладання багатьох наукових предметів, не можна вводити її як викладової до вищих шкіл. Одначе бажанне української людности заспокоїть ся тим способом, що перше утворить ся катедру української мови, щоб дати нагоду молодіжи в університеті основно простудіювати її і тою дорогою розвинути й удосконалити.»

Дня 22 червня 1867 р. ухвалив галицький сойм закон, що обов'язує до нині, який постановляє, що в кожній народній школі, де частина молодіжи послугуєть ся українською, а частина польською мовою, невикладова мова має бути обов'язковим предметом науки. Ся постанова довела до спольонізовання українських шкіл, бо краєва Шкільна Рада признає всіх латинників і Жидів за Поляків, хочби вони не знали ні слова по польськи,

¹⁾ Термін „руський“ значить в Австрії український (по нім. ruthenisch або ukrainisch); термін „московський“ значить „руський“ (по нім. russisch).

й на тій основі домагається, щоб у тих школах, де вони є, вся молодіж «wyrażała się poprawnie po polsku». На вивчення польської мови мусить іти багато часу зі стра-тою для загальної освіти й супроти того не рідкі випадки, що дитина не вивчить ся добре ні по українськи, ні по польськи та попадає назад в анальфбетизм, який у Галичині й Буковині виказує найбільший процент із усіх австрійських країв. І хоч у Галичині виказують урядові дані доволі значне число народніх шкіл із українською викладовою мовою, то як виходить із повищого, вони властиво утраквістичні, бо в них обовязково треба вчити ся польської мови. В 1876 р. було 1340 народніх шкіл із українською викладовою мовою, але з них лиш 85 чисто українських, де не було кого вчити польської мови. В 1885 р. було всіх народніх шкіл у Галичині 3093; з того було 1603 шкіл з українською викладовою мовою, а 1365 (отже меншість) із польською. Нині вже й формально, цифро-во, число народніх польських шкіл більше від українських, а фактично так було вже давно (і в 1885 р.), бо українські школи переважно одноклясові (більшеклясових дуже мало та їх організує польська краєва Шкільна Рада дуже тяжко, по довгих заходах, просьбах і процесах); а польські більшеклясові (4-, 5-, 6-клясові); через те польських кляс і польських учителів бодай чотири рази більше ніж українських; докладних цифр не можна тут навести, бо краєва Шкільна Рада не оголошує їх публично, не вважаючи на довголітні домагання українських послів у соймі.

На Буковині, по прилученню її до Австрії (1774), був такий самий стан народньої просвіти, як у Галичині, значить панувала цілковита духова темнота. А що Буковину забрано від Молдавії, то хоч більшість людности була українська, край уважано румунським так само, як Галичину уважано польським краєм, бо забрано її від

Польщі. Коли проте розпочато й тут шкільну акцію, то зараз знайшли ся особи, що почали її використовувати в користь румунізації української людности, як у Галичині в користь польонізації. Сей стан погіршив ся ще значно через прилученне Буковини як окремого округа до Галичини 1786 р. Ся злука, в якій zostавала ся Буковина аж до 1850 р., принесла їй дуже багато шкоди, а найбільше на шкільній ниві. Буковинські школи піддано під нагляд львівської польської консисторії (1805 рік), а вона вже вмiла повести так справу, щоб між народом здушити в самім зародку всяку охоту до школи. І коли в 1780 р. не було на Буковині нї одної публичної школи, в 1788 р. було їх 12 (дві нормальні взірцеві й 10 повітових), в 1792 р. 32 школи, а мало ще заснувати ся нових 28, в короткім часі по обняттю нагляду польською консисторією число се спало на 15; розуміеть ся, що української школи не було нїодної, крім приватних, т. зв. дяківок, в яких дяки вчили читати кирилицю й гражданку. Сей стан поправив ся, коли нагляд над школами перебрала (1850 р.) православна буковинська консисторія, але рішучий перелім у розвитку шкільництва зробив аж державний закон із 1868 р. Відтоді число народніх шкіл почало швидко зростати, а нині не ма в же в Буковині села без народньої школи (у Галичині є їх іще коло 500!). В 1873 р. було вже на Буковині 173 народніх шкіл, 1882 — 213 (з того чисто українських 74, а утраквістичних 48), а 1896 р. 335 (з того чисто українських 131, а утраквістичних 34, в яких українським дітям викладаеть ся по українськи). Число кляс у всіх школах виносило 696, з того українських у чисто українських школах 223, а в утраквістичних 90, разом 313. Коли-ж зважимо, що в тім самім році було на Буковині 12 триклясових, 17 чотироклясових, 2 п'ятиклясові й 3 шестиклясові школи українські, а решта дво- або одноклясові, можемо собі представити, наскільки під тим оглядом стоять тепер ліпше буковинські Українці від галицьких,

в яких народні школи майже самі одноклясові таї то з обов'язком учити в них польської мови. А число буковинських Українців виносило 1900 р. 298.000, отже 10 разів менше ніж галицьких.

Зовсім инакше маєть ся справа з Угорською Україною, яка ніколи не стояла в тіснійших національних зносінах ні з Галичиною, ні ще менше з Буковиною та з якою проблиски загального єднання були дуже рідкі. І там при кінці XVIII та з початком XIX ст. розпочав ся був сильнійший народньо-просвітний рух і почали засновувати ся сільські шкільки, в яких учили в тодішній «літературній» мові читати, писати й рахувати. Всі ті шкільки були конфесійні, удержувані конфесійною громадою. Коли з часом Маляри дістали перевагу над немалярськими народами Угорщини, а опісля й цілковиту майже незалежність від Австрії та почали змагати до засимілювання всіх не-Мадярів і до витворення одноцільної національно-малярської держави, розпочав ся рішучий поворот також у шкільництві. Маляри почали заводити всюди державні школи, в яких, правда, вільно було вчити рідної мови яко предмету, але увесь виклад ішов лише в малярській мові. Селяне годили ся радо на державні школи, бо через те спадав із них тягар удержувати конфесійні школи. Таким чином повна маляризація школи поступала дуже швидко. Коли в 1881 р. була ще більшість шкіл із українською викладовою мовою (353), а «утраквістичних» (значить: малярських) меншість (265), то вже в 1883 р. відносини так змінили ся, що українських шкіл лишило ся 282, а число утраквістичних зросло на 313. Сьогодні нема вже на території Угорської України ніодної немалярської школи, особливо відколи заведено навіть науку релігії в малярській мові. Український народ в Угорщині, якого сама малярська статисти-

ка начислила в 1900 р. 429 тисяч, став там із національного огляду зовсім безправною масою.

* * *

Середнє шкільництво по прилученню Галичини до Австрії не представляло ся також особливо, але все-ж не було так крайно занедбане, як низше, народнє. В 1772 р. було в цілій Галичині 24 середніх (латинських) шкіл, з того 15 повних і 9 низших (прогімназій). У східній Галичині були гімназії в Збаражі (перенесена опісля до Бережан, 1805 р.), Бучачі й Дрогобичі (василянські), Ярославі (єзуїтська), Львові, Перемишлі (єзуїтська), Самборі та Станиславові (єзуїтська), Зборові й Золочеві (піярська). Вони то виробляли кандидатів на духовних та урядників. Хто скінчив латинську школу (гімназію, тоді 6-класову), а хотів іти на університет або на теологію, мусів скінчити ще дволітній ліцей (нинішні 7—8 кл. гімн.), які були у Львові, Перемишлі, Тарнові, Тернополі й Чернівцях. Першу реальну школу засновано у Львові аж 1817 р. Для придбання учителів до народніх шкіл засновано вже за Австрії три препаранди, себто підготовні школи (у Львові, Тернополі й Ярославі), перемінені аж 1871 р. на учительські семінарії нинішнього типу. Розумієть ся, що в усіх тих середніх школах була викладовою мовою німецька, одначе коли польська мова стала в них предметом науки вже 1815 р., про українську й помину не було. Такий стан тривав аж до 1848 р. В тім році наслідком петиції й окремої депутації Українців у цісаря міністерство постановило в грудні, що, правда, в усіх гімназіях східної Галичини лишаеть ся далі німецька викладова мова до часу, поки не вироблять ся учителі, що могли-б викладати по українськи, але українську мову вводить ся як обовязковий предмет не тільки для Українців, але й для Поляків. Ся постанова обовязувала до 1857 р. Від 1857—1868 р. була українська

мова зглядно-обовязковим предметом нарівні з польською, значить, кождий ученик мусів учити ся української або польської мови, але мав право вибору. Коли в 1868 р. гімназії східної Галичини спольщено, тоді польська мова стала в них обовязковим предметом для всіх (як українська в 1849—1857 р.), а українська лише для Українців. На підставі тої самої грудневої постанови міністерства з 1848 р. заведено також науку греко-католицької релігії в українській мові. Так отже здобули Українці право викладу бодай двох предметів в українській мові й сей стан задержав ся до нині в польських гімназіях, до яких ходять Українці, в реальних школах та учительських семінаріях. Що обидві сі катедри в польських школах мають велике національне значінне для Українців, над сим нема що багато розводити ся.

Щодо чисто українських публичних середніх шкіл, то їх досі дуже небагато в Галичині. Перший пролім зроблено в сім напрямі 1864 р. Тоді то заведено науку всіх предметів українською мовою в низшій академічній гімназії у Львові, починаючи від першої кляси й поступаючи що року по одній клясі аж до четвертої. Законом із дня 31 мая 1874 р. поширено українську викладову мову на цілу гімназію й 1878 р. відбула ся перший раз у ній матура в українській мові. Заснування нових середніх шкіл утруднене незвичайно через те, що досі про потребу нової школи рішає на підставі краєвого закона з передконституційної доби польська соймова більшість, а її все доволі трудно переконати про таку «потребу», бо Українці, мовляв, можуть зовсім добре ходити до польських шкіл... Не диво проте, що треба було чекати аж до 1887 р., поки сойм ухвалив завести при польській гімназії в Перемишлі паралельні кляси з українською викладовою мовою, які по доведенню їх до восьмої кляси вилучено в окрему українську гімназію. Пізнійше засновано ще українські гімназії в Коломиї, Тернополі та Станиславові так, що тепер є пять українських державних гімназій і одна філія.

На підставі тогож краєвого закона має право шкільна краєва рада заводити при польських гімназіях паралельні класи для Українців (коли їх є в класі 25), в яких половина предметів викладається по українськи, а половина по польськи. З того права не робила одначе рада ужитку й аж в останніх роках завела такі паралельки при польських гімназіях у Бережанах і Стрию. Паралельки обіймають вже цілу низшу гімназію й будуть побільшувати ся далі.

Реальної школи української нема досі в Австрії ніодної.

Щодо учительських семінарій, вони в західній Галичині чисто польські, у східній утраквістичні, значить, що крім української мови (обовязкової також для Поляків) та релігії (лише для грекокатоликів мають викладати ся по українськи: математика, геометрія, натуральна історія й наука господарства (решта предметів викладається по польськи). Сей закон стоїть одначе дуже часто лише на папері, бо коли дотичний учитель Поляк і викладає предмет по польськи, його не потягає ніхто за те до відповідальности. В 1907 р. ухвалила польська соймова більшість закон, на підставі якого в Галичині можна засновувати в будуччині лише польські, або утраквістичні учительські семінарії, а українських не вільно. Наслідком того Українці не можуть дістати права прилюдности (видавати свідоцтва рівновартні з державними) для своїх чотирьох учительських семінарій, заснованих і удержуваних власним коштом, а не краю або держави...

У довгій боротьбі з Поляками за рідну школу набрали галицькі Українці переконання, що лише приватною ініціативою можуть заспокоїти свої потреби на полі шкільництва. Тому останніми часами заснували шість приватних класичних гімназій (міжтим одна жіноча у Львові), одну реальну гімназію (в Буську), один жіночий ліцей (у Перемишлі), чотири жіночі учительські семінарії й декілька виділових і народніх шкіл. Право публично-

сти мають із них: жіноча гімназія й виділова школа у Львові, ліцей у Перемишлі, мужеська гімназія в Рогатині й виділова школа в Яворові. Інші не можуть його дочекати ся, хоч польським приватним школам, заснованим для підмінування українських, не трудно його добити ся.

На Буковині засновано першу гімназію в Чернівцях 1808 р., а в 1815 р. доповнено її філософією (теперішньою 7—8 клясою). Науку української мови для Українців заведено в ній 1851 р., а науку релігії в українській мові 1872 р. Реальну школу засновано в Чернівцях 1862 р., учительську мужеську семинарію (передтим була препаранда) 1871 р., а жіночу 1872 р. Розумієть ся, що викладова мова була всюди німецька. З часом почали собі здобувати щораз більше права краєві мови, українська й румунська) та побіч німецьких почали засновувати ся утраквістичні або й чисто українські середні школи. Тепер буковинські Українці мають дві утраквістичні (українсько-німецькі) гімназії в Чернівцях і Кіцмані й одну чисто українську у Вижниці. Реальної школи ще не мають, але задумують її заснувати у Вашківцях. За те мають від 1910 р. українську (державну) учительську семинарію (що повстала з розділу німецької на три: німецьку, українську й румунську) в Чернівцях і з сього боку випередили галицьких Українців.

В Угорщині нема ніодної української середньої школи. За часів абсолютизму (1849—1867) введено було в часі наджупанства Антона Добрянського виклад деяких предметів в українській мові (властиво в т. зв. язичію) в ужгородській гімназії, але швидко його скасовано. Правда, й тепер числить ся на папері, що в Сиготі, Мукачеві, Ужгороді та Пряшеві учить ся української (rutén) мови, але та наука зводить ся в дійсности до слябізування церковно-славянських текстів, друкованих кирилицею та гражданкою.

* * *

Вищих шкіл у Галичині по прилученню її до Австрії не було також, крім богословських — при деяких монастирях і єпископських катедрах. Українці мали дві духовні семінарії, у Львові й Перемишлі. Для виховування сільського духовенства вони виставали, але-ж правительству треба було мати й більше освічених духовних, які займали би провідні становища серед духовенства. З огляду саме на те заснувала цїсарева Марія Тереса у Відні 1774 р. генеральну греко-католицьку семінарію при церкві св. Варвари, прозвану тому *Barbareum*, для Галичини й Угорщини з Семигородом і Хорватією. Львівська єпархія мала висилати туди 6 кандидатів, перемиська 6, Василяне 2, мукачівська 10, спіський вікаріят (нинішня пряшівська єпархія) 2; що року пробувало отже у Відні, найбільшим тоді культурним осередку, 26 молодих Українців, які не лише слухали викладів найліпших професорів, але стикали ся там із ріжними націями й познайомлювали ся з їх життям та історією, що не могло лишати ся без впливу на їх дальшу діяльність. *Barbareum* проіснувало одначе ледви 10 літ і 1784 р. його замкнуто по заснуванню львівського університету, рівночасно скасовано перемиську єпископську семінарію, а у Львові утворено генеральну семінарію для всіх греко-католиків Австро-Угорщини. Якийсь час учили ся отже у Львові богословя греко-католики Українці, Хорвати, Румуни й Мадяри. Але вже 1803 р. привернено назад *Barbareum*, а у львівській семінарії лишили ся лише кандидати львівської та перемиської єпархії.

Правительству треба було одначе мати в Галичині людей з вищою освітою не лише між духовенством, але й на світських становищах, тому вже 1784 р. засьувало університет із чотирма факультетами, який відкрито врочисто дня 16 падолиста. Виклади відбували ся очевидно в німецькій мові, а почасти — на теологічнім факультеті — в латинській. Львівський єпископ Петро Білянський вніс одначе швидко просьбу до цїсаря Йосифа II,

щоби для питомців семінарії заведено в університеті виклади в українській мові. Цісарь прихилив ся частинно до просьби й постановою з дня 24 липня 1786 р. приказав, щоб пасторальну теологію, моральну й догматику викладано від нового семестра в університеті по українськи. Єпископ П. Білянський вніс тоді нову просьбу в справі викладної мови, а її наслідком було, що постановою з дня 9 марта 1787 р. цісарь призволив, щоб на богословським і філософічним факультеті викладано всі предмети для Українців по українськи. Знайшли ся зараз і професори, якими обсаджено потрібні катедри, а між ними й два угорські Українці: Іван Земанчик і Петро Лодій. Розумієть ся, що се був величезний національний здобуток Українців і колиб вони були вміли його використати всесторонно, то нині вже віддавна красував ся б у Львові повний український університет, а тимчасом він усе ще лише побожний дезидерат, на його-ж місці розсїв ся польський, який найбільшою своєю національною задачею вважає як найсильніше перешкоджувати заснуванню українського.

Українські виклади не сподобали ся иншим (німецьким) професорам і вони поставили ся відразу ворожо до них, називаючи їх *Winkelschulen* і не допускаючи їх професорів до ніяких академічних почестей, не вважаючи тих професорів членами факультету. Се не могло очевидно не вплинути депримууючо на професорів і вони почали швидко оглядати ся за відповіднішими для себе місцями. Не мали вони також піддержки з боку молодіжи; виклади ведено в тодішній книжній мові, яка не мала вже в життю ніякого реального значіння й непідготовленій молодіжи справляла в розумінню великі трудности. Щож мало заґріти ту молодіж до її піддержування? Змінили ся ще понадто політичні відносини в короткім часі, правительство почало дивити ся неприхильно на українські виклади й се було великим ударом для них. Коли-ж під Австрію прийшов Краків зі своїм старим університетом,

правительство, не бажаючи удержувати в однім краю два університети, скасувало львівський 1805 р., полишаючи у Львові лише ліцей. Українські виклади лишилися ще в богословськїм відділі ліцею, але в 1808 р. скасовано їх зовсім і заступлено латинськими.

Коли опісля Краків відпав знов від Австрії, правительство привернуло постановою з дня 7 серпня 1817 р. наново львівський університет, але вже лише з трьома факультетами; четвертий, медичний, заведено аж при кінці XIX ст. (1894 р.). Розуміється, що на тїм університеті українська мова не мала ніяких прав. Такий стан тривав до 1848 р. В тїм році іменовано цісарською постановою з дня 13 грудня колишнього товариша Маркіяна Шашкевича — Якова Головацького професором української мови й літератури і тим зроблено перший виїм у знаціоналізуванню німецького університету, яке пішло одначе опісля зовсім іншою дорогою. На богословськїм факультеті постановлено 1850 р. доцента для пасторальної теології й суплента для догматики, а 1852 суплента для катихитики з українською викладовою мовою. В 1867 р. іменовано першого звичайного професора для пастирського богословя. На правничім факультеті систематизовано цісарською постановою з дня 23 марта 1862 р. дві надзвичайні катедри, які вже в 1863 р. обсаджено суплентами. В дотичнім цісарськїм декреті приобіцяно, що пізнійше установить ся на правничім факультеті чотирьох професорів. У дійсности іменовано першого звичайного професора для австрійського приватного права д-ра Олекс. Огоновського аж 27 марта 1882 р. і тим поставлено засновок до поділу львівського університету на два: український і польський.

Теперішній стан катедр із українською викладовою мовою в університеті такий: На богословськїм факультеті — дві звичайні катедри; на філософичнім — три звичайні катедри й дві доцентури; на правничім — дві звичайні катедри й також дві доцентури. На медичнім факультеті нема ніякої катедри з українською викладовою мовою.

Тут належить іще додати, що коли з університету усунено німецьку викладову мову, то цісарським декретом із дня 4 липня 1871 р. постановлено, що на філософичнім і правничім факультеті можуть займати катедри лиш такі кандидати, що володіють вповні одною з краєвих мов, українською або польською, так само всякі подання до університетських властей можна вносити в обох краєвих мовах, а відповідь має подавати ся в тій мові, в якій вистилізовано подання. На підставі цісарського декрету з дня 27 квітня 1879 р. признано польську мову урядовою в університеті й відтоді Поляки почали уважати його чисто польською інституцією, хоч фактично він утраквістичний, польсько-український.

Побіч університету належать у Львові до вищих шкіл іще політехніка й академія ветеринарії. В них одначе не має досі українська мова ніяких окремих прав.

На Буковині не було по прилученню до Австрії ніякого вищого наукового закладу. Вже австрійське правительство заснувало там т. зв. клерикальну школу (Klerikalschule) в 1786 р. в Сучаві, перенесену 1789 р. до Чернівців, в якій виховували ся священічі кандидати. Який одначе просвітний рівень був у ній, видно з того, що аж від 1791 р. прийmano до неї кандидатів із укінченою нормальною школою (передтим із меншими вимогами), а аж від 1810 р. з укінченою гімназією. В 1818 р. скасовано сю школу й аж 1827 р. засновано богословський заклад (в 1828 р. також духовну семинарію), який проіснував до 1875 р. В тім році засновано в Чернівцях німецький університет із трьома факультетами (без медичного) й богословський заклад перемінено на теологічний факультет. На філософичнім факультеті засновано зараз катедру української мови й літератури, яку зразу займав суплент, а від 1877 р. надзвичайний професор Гнат Онишкевич († 1883). Від 1885 р. займає сю катедру проф. Степан Смаль-Стоцький. На богословськім факультеті є тепер дві катедри з українською викладовою мовою. Разом

мають отже Українці в черновецькім університеті три катедри.

На Угорській Україні основано богословську школу ще коло 1750 р. в Мукачеві; в 1778 р. перенесено її до Ужгороду, де дістала вона характер духовної семинарії,¹⁾ а виклади відбували ся в ній в тодішній книжній українській мові. В 1809 р. заведено одначе латинські виклади. По упадку малярської революції заведено в ній знову виклад предметів в українській мові (побіч латинської). Але се тривало дуже коротко. Тепер панує в ній (як і в молодій ще прашівській семинарії) неподільно латинська й малярська мова. Церковно-славянської мови вчать там заледво читати, тому дуже небагато священників розуміє її, через що щораз сильнійше нуртує між священниками думка усунути ту мову зовсім із богослуження, а заступити малярською, на яку перекладено вже багато церковних книг. І хоч Рим не хоче апробувати ще малярської мови, відважнійші священники не оглядають ся й відправляють по малярськи. Про українську мову, мову народу, нема в обох семинаріях ніде й згадки.

Азбучне, правописне й язикове питання. — Національна свідомість і москвофільство. — Преса.

В часі прилучення Галичини й Буковини до Австрії та кількадесять літ пізнійше не істнувала там ніяка література, бо ані не було її кому, ані для кого творити. Широкі народні маси були зовсім безпросвітні, інтелігентні верстви — коли ще з них що заховало ся — були спольонізовані, духовенство було малоосвічене й також спольонізоване. Доходило до того, що воно навіть проповіді до своїх вірних — і то по селах — виголошувало по польськи, а в церковних книгах для улешення читання писало собі понад кириличними — латинські букви. Духовні збірки, найчастійше т. зв. *silvae verum*, та духовні

¹⁾ Духовні семинарії в неуніверситетських місцевостях є вищими богословськими закладами (ліцеями), до яких приймають кандидатів із гімназійною матурою. В університетських місцевостях вони сповняють більше задачу бурс.

пісенники, звичайні вибірки з «Богогласника», писані церковною мовою з більшими або меншими народніми примішками — отсе й уся його лектура. Деколи знаходили собі там місце живійші статейки, напр. історичною змісту або пісні світського характеру, але їх не було знов так багато. Не диво отже, що треба було кількадесять літ підготовляти покоління, яке мало дати початок до цілковитого національного відродження.

Коли в тридцятих роках ХІХ ст. Маркіян Шашкевич і його кружок викликали живіший літературний рух, зараз виринуло наверх азбучне, правописне й яzikове питаннє. Постараю ся представити коротко його хід і дальший розвиток аж до теперішнього стану.

Поляки, маючи в себе заможну шляхту, купецтво й доволі численну урядничу інтелігенцію, стояли все вище від Українців і старали ся визискати се становище в їх некористь, маючи намір зілляти їх цілковито з собою в один народ. Уже 1816 р. постарали ся вони, що президія львівської губернії, відповідаючи митрополитови Михайлови Левицькому на просьбу завести в сільських школах східної Галичини українську викладову мову, запропонувала йому заведеннє в українське письменство латинської азбуки. Коли митрополит поставив ся відмовно до сього проєкту; вони аж до його смерти в 50-их роках не впливали на уряд, щоб він силою власти уводив в уряди й школи латинську азбуку в українську мову, як її не можна було з них усунути цілковито й заступити польською. За те тим сильнійше наставали на се приватно й коли у своїх виданнях уживали де української мови, передавали її лише латинкою. Не вдаючи ся в подробиці, зазначимо тут лише що важнійше. І так уже в тридцятих роках маємо великі збірки народніх пісень Вацлава з Олеська й Жеґоти Павлі (та збірочку Туровского), які мали дуже значний вплив на введеннє народньої мови до української літератури в Галичині. Уже тоді формує Вацлав з Олеська своє становище до української

літератури такими словами: «Словаки, Славяне на Шлеську, Моравці прилучили ся до Чехів. До когож мають прилучити ся Українці? Або чи маємо бажати, щоб Українці мали свою власну літературу? Щож стало ся би з німецькою літературою, якби поодинокі германські племена силкували ся мати власну літературу? Хто не розуміє мене на сій точці, тому не поможу, бо яснійше годі висловляти ся». На сій точці стояли Поляки ще й у шістьдесятих роках і, аж коли переконали ся, що українська література розвиваєть ся зовсім окремо й незалежно від польської та що сьому не зарадять ніякі польські заходи, зрезигнували з уважання української мови діалектом польської й обмежили ся лише на трактування її як такої, що існує в межах історичної Польщі, отже продукти її можуть в деякій мірі підтягати ся в потребі під польський омофор. На таким становищі стала й польська Академія Наук, заснована 1872 р. в Кракові, що поставила собі задачею розсліди життя всіх народів на території історичної Польщі. В її виданню «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej» поміщено значне число етнографічних матеріалів в українській мові, транскрибованих латинкою. Але від тридцятих років до сїмдесятих не була на сїм полі порожня прогалина. В сорокових роках бачимо між важнішими публікаціями латинкою поезії Тимка Падурі, агітаційні вірші Попеля та Ценглевича, хоч не друкували ся, ходили по руках у відписах. В 1848 р. організують знов Поляки, зібрані в політичнім товаристві «Ruskij Sobor», українську газету латинкою «Ruskij Dnewnyk», до редагування якої приєднали Шашкевичевого товариша Івана Вагилевича. Газета не знайшла собі одначе ширших симпатій і ще в тім самім році впала. В п'ятидесятих роках видає невідомий близше поет Лев Венглінський три томи поезій латинкою (I т. «Łuczy»; II т. «Oman»; III т. «Rusałka»; 1858) і виринає знов урядовий проєкт заведення в українське письменство латинки, про якуї буде мова дальше. В шістьдесятих роках друкує ла-

тинкою своєї поезії Платон Костецький, пізнійший редактор «Gazety Narodowej», друкують її інші автори, особливо в польській газетці «Tygodnik Niedzielny», а навіть виходить 1866—67 окремий журнал «Sioło» з українофільським напрямом, в яким містить ся багато творів в українській мові латинкою. Тоді видано навіть букварь для дітей латинкою п. н. «Abecadnyk dla ditej ruskich» (1867).

Розумієть ся, що ті прояви не лишили ся незамічені й безперечно мали свої вплив на деяких Українців. Уже 1834 р. виступив Осип Лозинський, головно під впливом свого колятора, дідича Г. Павліковського, а як кажуть, за згодою перемиського єпископа Івана Снігурського, що хотів тим способом дізнати ся про погляди суспільности на справу, зі статєю: «O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego» в часописи «Rozmaitości». Проти нього виступив зараз же в тій самій часописи другий визначний діяч того часу Осип Левицький зі статєю: «Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego». Коли-ж О. Лозинський не зразив ся тим і вже 1835 р. видав — важне для етнографа — «Ruskoje wesile», викликав між молодіжю таке велике обурення, що вона постановила дати йому рішучу відповідь. Тоді то Маркіян Шашкевич написав свою статтю «Азбука і Abecadło» (1836), яку й видано в Перемишлі на складкові гроші. Відповідь була дуже гостра, але Осип Лозинський таки полишив ся при своїй гадці й повторив її ще 1846 р. у своїй «Grammatyce języka ruskiego», заявляючи, що для української літератури було-б найліпше полишити кирилицю церкві, а в світських виданнях користувати ся гражданкою або латинкою.

Проект Осипа Лозинського походив із його тодішнього переконання про більшу корисність латинки для українського народу. Тим самим можна пояснити видавання брошур латинкою й деяких інших авторів, напр. Івана Озаркевича: «Wesilie abo nad Cyhana Szmahayła neta rozumnijszoho. Komedyo-opera» (1849); Антона Коби-

лянського: «Holos na holos dlia Halyćyny» і «Slovo na slovo do Redaktora «Slova» (1861) або-ж його переклад євангелія св. Луки (1874); Софрона Витвицького: «Myłost' i zhoda, abo winczanyje Helenny, kniahyni ruskoj, z Kazimirom II. Sprawedywym, korolem polskim» (історично - рицарська мельодрама, 1862); «Bratnaja nezhoda abo Posmertni Dny Władymira Welykaho» (історично-рицарська трагедія, 1862); «Dwa hołuby wodu ruły» (1863) і т. д.

Від часу до часу появлялися ся в продажі також книжки та брошури, друковані латинкою для практичних цілей: духовні пісенники й молитовники — для здержання латинізації, а календарі й інші для здержання польонізації української людности. Їх не було одначе багато та значнійшого впливу вони не могли мати ні на кого.

Іншого характеру були заходи здеклярованого русофіла Северина Шеховича над заведенням латинки. В 1853 р. почав він видавати часопись «Ладу», яку силкував ся редагувати в московській мові. Се не стояло йому одначе на перешкодї внести меморіал до президії намісництва, що готов видавати її латинськими буквами, коли збереть ся достаточне число передплатників. (Се значило мабуть, аби краєве правительство його піддержувало). Коли в 1859 р. виринула справа латинки таки на гостро, він «въ своихъ доносахъ въ министерство, осуждающихъ поведенеіе предводителей австрійской Руси (що спротивили ся латинці), предлагалъ между прочимъ введеніе въ руское письмо латинского альфавета». І хоч обидва рази не зазнав поводження, се не зразило його. В 1869 р. почав він видавати невеличку газетку «Господарь». Перший рік друкував її гражданкою. В 1870 р. ч. 13—18 надрукував гражданкою, а ч. 19—34 кирилицею. В 1871 р. ч. 35 надрукував кирилицею, 36—37 по половині кирилицею й латинкою, ч. 38—41 лише латинкою. Так само надруковані латинкою ч. 42—44 з 1872 р., коли часопись перестала виходити. Для вияснення сих метаморфоз треба додати, що Северин Шехович вніс 15 мая 1871 р.

меморіал до Шкільної Ради з заявою готовости видавати «Господаря» латинкою. Шкільній Раді подобав ся проєкт і вона відіслала його до Краєвого Виділу «do uwzględnienia», а Краєвий Виділ виплатив Северинові Шеховичеві якусь підмогу. Як сей факт прийняла одначе суспільність, видно з того, що газетка по виданню трьох чисел у 1872 р. перестала виходити.

Найгострійше виступило одначе азбучне питання 1859 р. За спонукою тодішнього губернатора графа Агенора Голуховського правительство задумало накинати Українцям латинку й поручило міністерському секретареві, Йосифові Іречкови, Чехові родом, уложити проєкт нової правописи, що він і зробив, узявши за основу чеську правопись, у брошурі: «Ueber den Vorschlag, das Ruthenische mit lateinischen Schriftzeichen zu schreiben» (Про проєкт писати по українськи латинськими буквами). Рівночасно скликала правительство окрему азбучну комісію, якій поручило обдумати сю справу ґрунтовно. В Галичині був тоді в просвітнім і національнім життю цілковитий занепад. Між 1857—1860 рр. не виходила майже ніяка часопись, ні літературна, ні політична, крім урядового «Вѣстника». Здавало ся, що все спить, нічим не журачи ся. Та справа азбуки розворушила всіх і дала знову товчок до живішого життя. Найбільший тоді літературний авторитет, Богдан Дідицький, зладив і видав аж дві брошури на сю тему: «О неудобности латинской азбуки въ письменности русской» (Відень, 1859) і «Споръ о рускую азбуку» (Львів, 1859). Також члени азбучної комісії спротивили ся одноголосно (крім не-Українців) прийняттю латинки; навіть Осип Лозинський, що перед 25 літами сам захвалював латинку та ще й пізнійше заявляв ся за нею, виступив тепер рішучо проти неї; а один член комісії, Михайло Куземський, виступив із неї по трьох засіданнях і вніс від себе окремий меморіал, в яким висловлював жаль, що правительство вмішуєть ся в такі справи. Супроти такого рішучого опору Українців прави-

тельство не робило ніякого дальшого натиску й справа з заведенем латинки впала раз на все. А. Голуховський не хотів вийти одначе цілковито побідженим і постарав ся, що правительство приказало розпорядком із дня 25 липня 1859 р. друкувати відтоді всі шкільні книжки кирилицею зі змодифікованою правописю (викинено ъ, заведено ђ (дѣм), преіотоване ѳ (грає) і іо (дніом) та ще деякі інші зміни). Гражданку викинено тоді з підручників, а краєві влади у своїх публікаціях та актах почали уживати кирилиці й латинки. Сей розпорядок не обов'язував одначе довго, бо вже в вересні 1860 р. вніс новоіменованій митрополит Григорій Яхимович просьбу до цісаря (в ріжних справах), в якій просив усунути накинену правопись, що й стало ся на підставі розпорядку з дня 13 марта 1861 р. Так закінчила ся азбучна боротьба, представлена докладно в книжці: «Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien» (Справа української мови та правописи в Галичині), Львів, 1861, а пізнійші виступи деяких одиниць, про що згадано вище, не мали вже ніякого ширшого значіння.

На Буковині не пробував ніхто заводити латинку, а на угорській Україні були, правда, проби, але лише приватні, тому безуспішні. Правительство тут не мішало ся до сеї справи, бо воно волить завести всюди малярську мову, з якою злучена й латинка, як турбувати ся українською мовою.

Азбучна боротьба відбула ся ще і в іншій напрямі, але вже анї така завзята, анї голосна, анї така сильна. Се була боротьба між прихильникми кирилиці та гражданки.

Кирилиця мала здавна за собою традицію й повагу, бо церкву. Гражданка до тридцятих років XIX ст. була в Галичині майже незнана, хиба одиницям. Коли-ж на літературне поле виступив кружок Маркіяна Шашкевича з живою народньою мовою, зрозумів, що з її заведенем до літератури треба змінити й дотеперішню церковну азбуку та правопись. Овочем тих змагань була «Русалка

Дністрова» (1837), перша книжка друкована гражданкою; вона принесла отже не лише нову мову, але й нову азбуку та нову правопись. І се було головною причиною, що її сконфісковано, а не зміст, який був зовсім невинний. За те саме сконфісковано (1839) вірш Антона Могильницького п. н. «Радостное привитаніє Ёго ц. к. Высочества Ерць-Герцога Франць-Карла вѠ ЛьвовѠ, мѠсяця септембрія», про який висловив ся тодішній митрополит: «Як можна так простым językiem takiego dostojnika witać!» (Як можна такою простою мовою витати такого достойника!) Найбільшими противниками гражданки, а прихильниками кирилиці був митрополит Михайло Левицький і перший цензор для українських книжок Венедикт Левицький. Поволі витворила ся коло них група місцевих патріотів, які не хотіли признавати ніякої одности з Українцями поза межами Галичини та вважали себе окремим «галицьким народом». Вони хотіли мати в себе й окрему мову, літературу, азбуку, а що в Росії панувала загально гражданка, вони для протиставлення були за кирилицею в себе. На «Соборі руських (українських) учених» (1848) ся група заявляла ся за признаннем церковно-славянської мови літературною. Опісля прихильники сього на пряму пішли за консервативно-русофільською течією, літературною мовою якої стало так зване «язиче», т. є. мішанина мов: церковної, російської, української й польської з сильною німецькою синтаксою. Найсильнійше вони станули, коли вийшов за Атенора Голуховского згадуваний уже розпорядок (1859), але інтелектуального впливу не мали значнійшого. Гражданка й народня мова здобувала собі в літературі від 30-их років щораз сильнішу позицію, від 70-их років починає осягати перевагу, а нині запанувала загально. Язиче вигибає поволі, бо навіть русофіли друкують видання для народу українською мовою, хоч правда, «поправлюваною» по їх розумінню, а для інтелігентних кругів менше або більше по московськи.

Вже вище зазначено, що рівночасно з змаганням за-вести народню мову в літературу виступає і правописне питання. Осип Левицький, що перший видав граматику (1834), держить ся в ній етимольогічної правописи, але все-ж заводить деякі зміни, напр. *ö* (= *i*), *ë* (= *йо*). В 1837 р. заводить латинску йоту *j* і пише: чују; уживає також придихового **в**, напр. вѳнѳъ. Се не стояло одначе йому на перешкодї вилаяти «Русалку Дністрову» за ужитте гражданки та змодернізованої правописи, що не була така, як його.

Рішучійшим реформатором правописи був Маркіян Шашкевич. У «Русалці Дністровій» викинув він знаки **ѳ**, **ы**, а завів натомісць **ѳ** = дж і **ѳ**, посередне між **у** та **в**. Крім того позаводив іще деякі інші зміни, які зближали його правопись до фонетичної. В 1846 р. видруковано також «Вѳнок» І. Головацького правописю, зближеною до фонетичної.

На ширше поле вплила правописна справа аж 1848 р. на «Соборї руських (українських) учених». У відозві, що запрошувала на сей збір, стояла перша точка така, що завданням збору було установити для української мови однакові форми, а для письма прийняти найвідповіднійшу правопись; крім того виказати ріжницю української мови від церковно-славянської, російської й польської. Над сею точкою вивязала ся широка дискусія й довгі суперечки. Щодо правописи — одні заявляли ся за історично-етимольогічною, інші домагали ся в ній змін відповідно до народнього виговору, а третї уложення зовсім нової правописи. Нарештї погодили ся на тім, що прийняли етимольогічну правопись, приближену до правописи Михайла Максимовича, ужитої ним перший раз у «Малороссійскихъ пѳсняхъ». Отсю правопись, із деякими змінами в користь фонетики, заведено пізнійше в школах і урядах, в яких продержала ся аж до 1892 р. Найсильнійше запанувала вона в 80-их роках, коли її завів Володимир Бар-

вінський у часописи «Ділі», а Омелян Партицький у «Зорі»; за ними пішли майже всі інші тодішні письменники й видавці. Нині держать ся її лише почасти єпископські консисторії в своїх публікаціях та деякі русофільські автори, що пишуть по українськи.

В язиковій справі поділив ся збір на два табори: одні були за народньою мовою в літературі, другі за церковно-славянською. Московська мова не мала тоді ще прихильників. Побідив перший табір, розумієть ся, лише в теорії, бо в практиці писав кожний, як знав і як хотів; ексекутиви до того збір не міг полишити ніякої... Все-ж сей факт мав своє значінне і він проторував дорогу народній мові до шкіл і урядів.

Оттак полагоджено правописну й язикову справу в 1848 р. Та в дійсности була се лиш формальна поагода й аж відтоді починаєть ся над нею прилюдна дискусія та полеміка, раз гострійша та пристраснійша, то знов лагіднійша та спокійніша. Нема майже часописи відтоді, в якій не порушував би хтось сеї справи. І се тягло ся аж до кінця ХІХ ст., а подекуди, можна сказати, й до нині.

Від 50-их років починають ся перші проби заведення по деяких виданнях московської мови як літературної. З нею в парі йде й московська правопись. Проти сього готуєть ся реакція, яка виступає в 60-их роках. Молоді письменники приймають фонетичну правопись, переведену перший раз послідовно Паньком Кулішем у «Запискахъ о Южной Руси» (1856—7) і названу від нього кулішівкою. Перші зачинають її уживати Володимир Шашкевич і Ксенофонт Климкович, а за ними йдуть інші. Кулішівка здобуває собі щораз ширше признанне й уживаєть ся майже загально в «народовських» виданнях 60—70-их років.

У другій половині 70-их років виступає на публичну арену нова група молодіжи, що стоїть під впливом Михайла Драгоманова. З його ідеями переймає вона і його правопись, більш радикальну в користь фонетики, як

Кулішева. Нею друкує вона свої видання аж майже до кінця 90-их років. Ся правопись держить ся одначе лише в групі, що пізнійше зорганізувала ся в радикальну партію. Тепер уживає та партія вже загально прийнятої правописи.

В 1882 р. почав видавати випусками Евген Желехівський свій «Малоруско-німецький словар», в яким ужив кулішівки, але значно змодифікував її (викинув ъ, завів і (=і) для мягчення і т. д.). Від нього названа вона желехівкою. Отся правопись стала тою, що виперла максимовичівку зі шкіл, урядів і приватного ужитку. Спонуку до сього дав проф. Степан Смаль-Стоцький разом із проф. Теодором Гартнером, внісши 1886 р. меморіал до міністерства просвіти з домаганнем завести желехівку в школах. На порученне міністерства скликано в сій справі учительські анкети у Львові й Чернівцях (1887 р.), але вони більшістю голосів заявили ся проти такої інновації й справа наразі впала. Та в 1891 р. піднесло сю думку «Руське (Українське) Товариство педагогічне» у Львові й 25 грудня вислало просьбу до міністерства, щоб воно ввело до шкіл желехівку. Міністерство зажадало в тій справі опінії Краєвої Шкільної Ради, а Рада розіслала до всіх учителів української мови запит про їх погляд на сей проєкт. Більшість учителів заявила ся за проєктом (63 голоси проти 21). Тоді Шкільна Рада скликала окрему анкету для сеї справи, а ся анкета заявила ся 25 мая 1892 р. за желехівкою. Незабаром міністерство затвердило сю ухвалу й желехівку заведено у всіх школах Галичини й Буковини, а опісля й по урядах. Там вона уживаєть ся й до нині; в деяких приватних виданнях її змінили вже дещо відповідно до потреб дальшого розвитку української мови, але ті зміни не дуже великі й не можуть викликати більших непорозумінь. Русофіли розвели були сильну агітацію проти заведення желехівки в урядах і школах, висилаючи до міністерства протести, на яких підписували навіть анальфабетів і то старих і малих, але ті протести zostали ся без успіху.

В Угорській Україні розпочався живіший письменничий рух аж по упадку мадярської революції. На жаль тоді дійшов до найбільшого впливу та значіння здеклярований русофіл, Адольф Добрянський, і потрапив переконати всіх про єдність «русского языка» так рішучо, що за ним пішли всі, що писали що небудь, пишучи бучім то «по русски», а в дійсності на такій чудернацькій мові, що читавши її, треба просто за голову хапати ся. Були, правда, деякі проби звороту до народньої мови й навіть фонетичної правописи, але вони полишили ся відокремлені. І так іще в 1873 р. виходила «Газета для народних учителів. Щотиденне видання для дитських пріютов, народних і міщанських шкіл в Угорщині», видавана міністерством просвіти; але її не продовжувано поза той рік. З початком 80-их років видав у Будапешті Ласлов Чопей дві читанки для народніх шкіл (1881 і 1883) і «Русько-мадярський словарь» (1883), одинокую книжку, що вийшла в ХІХ ст. в Угорській Україні й досі не втратила наукової вартости, правда, етимологічною правописю, але в народній мові. Та наслідувачів не знайшов і добре почате діло впало. Не диво проте, що угорські Українці стоять тепер майже на тім становищі, на яким стояли галицькі Українці на початку ХІХ ст. та що там народнє відродженнє ще не розпочало ся...

* * *

Вороги українства люблять дуже часто кепкувати собі, що в Австро-Угорщині нема ніяких Українців, що в Галичині відкрив їх 1848 р. тодішній губернатор гр. Стадіон у часі прикрих обставин для правительства та, що коли ті обставини для правительства змінили ся, Українці пірнули знов у нірвану. Яка се правда, хай викажуть хоч отсі коротенькі рядки.

Уже в 20-их роках ХІХ ст. маємо виразні прояви національної самостійности й окремішности від інших славянських племен. Перший такий прояв походить від

митрополита Михайла Левицького, вихованого зрештою по польськи й великого консерватиста. В 1821 р. зажадав він від львівської цензури *imprimatur* на церковне послання. Президія губернії відмовила дозволу друкувати, заслонюючи ся тим, що попередні єпископи не писали кириличною мовою (!), тому вона не має для них цензора. Тоді з поручення митрополита вніс крилошанин Іван Могильницький рекурс, в яким містить ся перша наукова розвідка в Галичині про українську мову та її незалежність від московської й польської. Сей рекурс, розширений і дещо змінений, надруковано 1829 р. в польськiм перекладі в «Czasopiśmie Naukowem księgozbioru im. Ossolińskich» п. н. «Rozprawa o języku ruskim», а в 1848 р. видано сю статю окремою брошурою.

Другий крилошанин Іван Лаврівський веде живу переписку з деякими славянськими ученими. З листів до П. Кеппена довідуємо ся про його погляди на українську мову в Галичині з її діалектами, яку він також уважає окремою від московської, отже самостійною.

В 30-их роках маємо вже свідомий національний виступ кружка Маркіяна Шашкевича, про який буде мова на иншiм місці, тому поминаємо його тут. Згадаємо лише про Осипа Левицького, що не належав до того кружка, а вже в 1834 р. став у своїй граматиці, присвяченій Іванови Лаврівському, на тiм самiм становищі, що й той, признаючи, що галицькі й українські діалекти в Росії творять одну мову, якою говорить вісім мiльонів і на якій є стара писана література вже від X ст.

В 40-их роках маємо таких проявів національної свідомости й окремішности цілий ряд. В 1846 р. вносить тодішній єпископ-суфраган Григорій Яхимович меморіал до віденського правительства в справі положення галицьких Українців, а рівночасно друкує в Липську статю Яків Головацький п. з. «Zustände der Russinen in Galizien» (Обставини Українців у Галичині). І в меморіалі і в статі

стають обидва автори на становищі цілковитої окремішності й самостійності українського народу й навіть зазначають можливість впливу галицьких Українців на російських.

Рік 1848 признаний вже загально роком національного відродження галицьких Українців. Про «Собор руських (українських) учених» і полагожденне язикового та правописного питання в дусі національної окремішності згадано вже вище. Такою самою прикметою відзначають ся й усі інші ухвали зїзду. Те саме треба сказати також про всі виступи й діяльність «Руської (Української) Ради», головної організації й дійсної керманички для справ українського народу в Галичині. Признаючи одність цілого українського народу в Австро-Угорщині й Росії, вона стараєть ся зорганізувати виступи австро-угорських Українців, надати їм одноцільність і однопляновість у національних змаганнях і тому запрошує до себе на наради делегатів буковинських та угорських Українців, факт небувалої ваги, хоч полишив ся невикористаний, і опісля не був уже повторений ніколи. Видаючи-ж свою програмову відозву до народу дня 10 мая 1848 р., говорить у ній між иншим: «Ми галицькі Русини (Українці) належимо до великого руського (українського) народу, котрий одним говорить язиком і 15 мільонів виносить, з которого півтретя мільона галицьку землю замешкує. Той народ був колись самодільний, рівнав ся в славі найможнійшим народам Європи, мав свою письменну мову, свої власні устава, своїх власних князів, одним словом був у добрім буттю, заможним і сильним». Те саме заявляє «Руська (Українська) Рада» також центральному правительству, висилаючи йому меморіал із домаганнем права на свобідний розвиток своєї народности: «Ми частина 15-мільонового українського народу, що заселює полудневу Росію, полуднево-східну Польщу, Галичину й північну Угорщину, відмінного мовою, письмом, звичаями, обичаями й церковним обрядом від Поляків» і т. д. Також у меморіялах, вноше-

них до парламенту, як: «Denkschrift der ruthenischen Nation in Galizien zur Aufklärung ihrer Verhältnisse» (Меморіал української нації в Галичині для вияснення її відносин), 31 VII; «Darstellung der gegenwärtigen Zustände in Galizien» (Представленне теперішніх обставин у Галичині), 31 VIII; «An unsere deutsche Brüder» (До наших німецьких братів), 23 VIII і «Allgemeine Stimme der Ruthenen» (Загальний голос Українців), 25 VIII, всі 1848 р., — повторюють ся всюди заяви національної окремішности й самостійности. Вони тягнуть ся червоною ниткою через увесь час діяльності «Руської (Української) Ради» аж до розв'язання в 1851 р. Вони пробивають ся також в її органі, першій українській часописи в Галичині, «Зорі Галицькій». Від тої пори можна слідити за ними по часописах, що вже непереривно виходять, хоч одні з них упадають, інші повстають на їх місці. Особливо виразно видно се, починаючи від 60-их років, коли повстає окрема преса т. зв. народовців, свідомих Українців, і починають повставати їх товариства. Говорити про все те тут не буду, а згадаю ще лиш декілька важніших фактів.

В 50-их роках виступили сильнійше прихильники церковно-славянської літературної мови та появили ся перший раз русофіли, які дістали ся були на якийсь час навіть до «Зорі Галицької», а опісля засновували й окремі видання. Розумієть ся, що се не маловажна була річ, котрий напрямок візьме верх, бо за ним мусіла-б піти школа й уряд та він опанував би опісля ціле публичне життє. Через те мусіли на них звернути увагу й прихильники народнього напряму й під їх то очевидно впливом видав єпископ Спиридон Литвинович дня 25 жовтня 1859 куренду, в якій говорить ся: «Зроблено сумне спостереження, що в останніх роках повстало в українській літературі змаганне увести в неї малозрозуміле для народу нарічє. Се змаганне проявило ся не тільки в пресі, що тепер хилить ся до швидкого упадку, але й численні проповідники та катехити уживають у своїх проповідях і шкільній

науці церковно-славянських форм, погорджуючи народнім говором, при чім ідуть за мильним розумінням відносин літургічної мови до народньої декількома непрактичними молодими письменниками. Таке змагання не тільки здержує розвиток підпираної правительством української літератури, але шкодить також научуванню народу в церкві та школі. Митрополичий ординаріят мусить виступити проти такого надужиття й поручити підлеглим йому органам придержувати ся строго українських язикових форм. Успіх української народньої літератури лежить в інтересі не лише самої людности, але й держави й церкви. Було би шкідливою політикою бажання опирати українську літературу на мові, далекій від духового життя нашого народу. Церковно-славянська мова належить безперечно до мертвих; піднесена насильно до ролі української літературної мови й накинена народови на духовий чинник, задержала-б усякий його духовий розвиток і, піддаючи ся неминучому розкладови під впливом народніх говорів, мусіла-б або знов уступити, або піддержувана насильно письменниками, довела-б до витворення продукту, що вже повстав на тій самій дорозі: до московського наріччя. Такий вислід в Українців, проінятих уже свідомістю окремої національної індивідуальности, рівняв ся-б їх самовбійству. З тої причини митрополичий ординаріят приказує гостро всім священикам і катехитам уживати у проповідях, промовах до народу та при науці релігії лишень української народньої мови й уважати на те, щоб у школах, підчинених церковній власті, відбувала ся наука на чистій народній мові...» Оттак промовляв тоді єпископ, а пізнійше самі консисторії та більша часть духовенства стали заборолом русифікації нашого народу, аж поки в новійших часах народній напрям знову не взяв верх.

А тимчасом українська народня мова здобуває собі щораз дальші права. На підставі цісарського розпорядку з 10 квітня 1861 р. мусіли всі уряди східної Галичини

й Буковини приймати всякі письма, писані славянськими буквами й українською мовою, розглядати їх і полагоджувати. А 16 січня 1866 р. поставив у соймі внесок Антін Петрушевич, котрий тоді не був ще таким русофілом, як пізнійше, — щоб у діловодстві сойму уживано обох краєвих мов, щоб усі внески й пропозиції правительства, Краєвого Виділу та соймових комісій відчитувано в обох мовах і при другім та третім читанню законів уживано двох текстів: польського й українського. Польська більшість не прийняла очевидно цілого внеску й полишила для діловодства обовязковим лиш польську мову, але згодила ся, щоб закони читано Українцям у третім читанню по українськи та щоб вони промовляли і ставили внески у своїй мові.

За національною окремішністю й народньою мовою заявляли ся в 60-их роках іще два визначні тодішні діячі: Михайло Куземський, що був опісля останнім холмським уніятським єпископом, Михайло Малиновський, що перемінив ся опісля так, як Головацький і Наумович, у завязатого русофіла. В однім своїм творі говорить так М. Малиновський: «Нам Українцям зостаєть ся жалувати ся на російське правительство й на давнє польське правительство, бо обидва вони, змагаючи до безумовної централізації, уживали своєї влади на те, щоб нашу українську народність вигубити, щоб нас Українців винародовити, щоб нас або змосковцити, або спольщити. Ми Українці стараємо ся бути Українцями греко-славянського обряду, але притім і католиками, стараємо ся також про захованне й поширенне нашої церковної унії, щоб так примирити ся з Заходом через католицизм, а зі Сходом через греко-славянський обряд і щоб піднесеннем української народности й мови відняти Полякам і Москалям охоту й можливість нас то польщити, то московцити... Тому то ми похвалюємо російське правительство за скасування кріпацтва й заведенне шкіл, але домагаємо ся в них української мови з українським, а не московським виговором.»

В 1869 р. вибрано угодову комісію, що мала уложити *modus vivendi* між Поляками й Українцями в Галичині. До ніяких результатів ся комісія не довела, але цікаво, що її члени, між котрими були також Антін Петрушевич, Теофіль Павликів і Ізидор Шараневич прийняли одногосно резолюцію про приналежність галицьких Українців до 15-ти мільонового самостійного українського народу. А ті самі мужі підписували, правда, значно пізнійше — поклик про великий «стомиліонный русскій народъ»...

Такі факти не стояли одначе на перешкодї тому, що в часописях вели ся полеміки про українську літературну мову та про її змосковщенє, до якого змагали тодішні «тверді», пізнійші москвофіли, та що «Галицько-руська Матиця», одиноке тоді літературне товариство, що саме в 60-их роках було трохи оживило ся, видавало зразу «Науковий Сборникъ», а опісля «Литературный Сборникъ» у твердій незрозумілій мові. Народовці домагали ся зразу її реформи. На загальних зборах 1864 р. домагали ся Олександр Торонський, Михайло Осадця й Олександр Іскрицький, щоб у виданнях «Галицькоруської Матиці» уживано чисто народньої мови. Омелян Гороцький домагав ся, щоб прийнято фонетичну правопись, а його підпирали Ксенофонт Климкович і крилошанин Григорій Гинилевич. Одначе внесків не полагоджено, а коли на дальших загальних зборах, 1865 р., Степан Качала, опираючи ся на ухвалі історично-язикового відділу «Галицько-руської Матиці», котрий заявив ся за уживаннем у виданнях чистої української мови, домагав ся, щоб повернено до народньої мови й не позичувано слів із церковної та московської мови, Яків Головацький відповів, що кожда мова поступає в розвитку, а граматики мають поступати за тим розвитком і установляти правила. Іншими словами признав, що «Галицько-руська Матиця» не відступить від русифікаційного напрямку. Тоді народовці махнули на неї рукою й 1868 р. заснували «Просвіту», а 1873 «Товариство ім. Шевченка», перемінене опісля

в наукове, які взяли собі за задачу підпирати українську літературу й науку.

Коли так національна свідомість галицьких Українців росла та зміцняла ся, повставала рівнобіжно до неї зовсім инша течія — москвофільська, яка, приймаючи теорію про триєдиний «руській (московський) народъ», була цілковитим запереченням українства з його змаганнями та в дійсности, хоч не зразу, але значно пізнійше, виступила яко найзавзятійший і найлютіший його ворог, котрий не перебирав у способах боротьби з ним.

Її початки можна поставити в Галичині на 1830 р., коли то Денис Зубрицький видав перший раз оду Державіна «Богъ» в оригіналі й перекладах. Правда, сей виступ не мав ніякого значіння й до 50-их років не знайшов наслідувачів, але все-ж треба зазначити його хочби з уваги на особу видавця, що до 50-их років був одиноким рішучим і вповні свідомим москвофілом, який бодай при кінці життя потяг за собою деякі одиниці, кинув так кість незгоди між оживаючий народ, розділив його й потрапив звільнити темп його розвитку. Бо нема найменшого сумніву, що австро-угорські Українці були-б нині з кожного огляду рівноправні з иншими народами (головно Поляками та Румунами), якби москвофільство не ставало тому в кождім напрямі на перешкоді.

Розпочала ся та течія зовсім незаметно. Ставропигійський Інститут, в яким мав рішучий вплив Денис Зубрицький, перебрав від попереднього видавця Антона Павенцького найважнійший тоді орган «Зорю Галицьку» на свій рахунок і передав її при кінці 1850 р. під редакцію Івана Гушалевича. Новий редактор уважав за головну свою задачу «стверджувати» (московщити) й церковщити її дотеперішню «мяжку» (українську) мову. До помочи стали йому сторонники церковно-славянської мови, про яких згадувано вище, й «Зоря Галицька» почала тратити інтерес для ширших кругів, котрі її не розуміли. Коли-ж головним помічником у редакції став Северин Шехович,

другий свідомий москвофіл по Денисови Зубрицьким, тоді мова так «ствердла» в часописи, що передплатники почали швидко відступати й 1854 р. розійшла ся чутка, що «Зоря» упадає. Сю чутку потвердив сам С. Шехович, заявивши в 45 числі ось що: «Считаю моею должностью, извѣстити Вп. Читательство Зори Галицькой, что, какъ мнѣ уже нѣсколько разъ объявлено, Общество Института Ставропигійского рѣшило, отъ 1 Января 1855 года не издавати далѣе Зорю Г., для того гроши предплатныи не принимаются.» Одначе швидко після того змінено редакцію й уже в 49 числі появила ся така заява: «Со всемъ безъ засадна есть чутка, якобы съ кѣнцѣмъ того року «Зоря» упасти мала. «Зоря» скене тѣлько шаты и пута чужіи, а прибере ся какъ повинна. по руску.» Одначе зміна не помогла вже багато разів здискредитованому виданню й «Зоря» з кінцем 1857 р. перестала виходити.

Северин Шехович починає тимачсом організувати на власну руку видання та в 1853 р. видає часопись «Ладу», а в 1855—56 «Семейную Библиотеку», в яких силкуєть ся писати по московськи. Але видання не знайшли симпатії у ширших кругах і мусіли впасти.

В 1861 р. починає виходити газета «Слово», що аж до 80-их років (до появи «Діла») була майже одиноким важнійшим політичним органом, із більшим впливом на ширшу публику. І хоч її головним редактором стає Богдан Дідицький, а опікунами Михайло Качковський і т. зв. святоюрці, що то помалу з прихильників церковно-славянської мови в літературі ставали прихильниками московської мови, все-ж-таки «Слово» не ставало окунем до українського руху й почало поміщувати навіть твори деяких російських Українців, як Панька Куліша, Олександра Кониського й інших, а сам Богдан Дідицький видає поезії Юрія Федьковича й робить їх приступними світові. Та молоді «народовці» не довіряють верховодам «Слова» й уже з початком 1862 р. починають видавати свою окре-

му часопись, друковану в чисто народній мові, без усяких примішок, як се бувало в «Зорі Галицькій», або навіть урядовім «Вістнику», під назвою: «Вечерниці». Правда, часопись не потривала довго, але коли вона впала, на її місце засновувано другу, третю і т. д. так, що від того часу «народовці» не полишали ся без свого окремого органу. Від «Вечерниць» поділило ся отже галицьке письменство на два: українське та «язичеське», як його називали, що з кінцем ХІХ ст. почало переходити в більше або менше московське.

Політичного значіння набрала москвофільська течія перший раз 1866 р. В тім році, як відомо, програла Австрія війну з Прусами й наслідком того розійшли ся чутки, що швидше чи пізнійше її чекає доля Польщі та що Галичину забере Росія. Деякі «хитрі Малороси» в роді Якова Головацького, Івана Гушалевича, Івана Наумовича, Луки Цибика, Михайла Попеля, Богдана Дідицького й т. д. (переважно самі попи) постановили використати ситуацію в тім напрямі, щоб заздалегідь добути для себе симпатії будучої володарки. Тому в 59 ч. «Слова» (1866) помістили спеціальну статю, в якій між иншим заявляли: ...«Медви почала Русь в Австрії відроджувати ся, показало ся, що її література не поступить ні на крок без словаря Шмідта, що той словарь руський як для Львова, так і Петербурга, що в нїм зібрані скарби справді літературної, письменної мови.» ...«Граф Голуховский писав про нас правду, що наша література змагає до злуки з «общерусскою», а наш церковний обряд до православя, а властиво до очищення від латинства.» ...«Ми зле зробили, що в 1848 р. обявили себе «рутенцями» (Українцями) й полишили ся ними навіть по оголошенню конституції. У львівськїм соїмі була найліпша нагода сказати ясно й Полякам і Європі, що всі змагання дипломатів і Поляків витворити з нас окремий народ рутенів-уніятів» (греко-католицьких Українців) zostали ся безуспішні та що Русь галицька, угорська, київська, московська, тобольська

і т. д. в етнографічному, історичному, лексикальному, літературному і обрядовому відношенню одна й та сама, не вважаючи, що в Галичині вона вірно віддана своєму улюбленому монархови та його світлій династії, а там за границею вона також віддана своєму монархови та його династії.» ...« Час уже переступити нам Рубікон і сказати щиро та прилюдно: Не можемо відділювати ся китайською стіною від наших братів і віддаювати ся від язикової, літературної, церковної та народньої звязи з усім «руськимъ» світом! «Мы не рутены отъ 1848 г., мы настоящіи русскіи.»

Отся стаття, як видно, домагала ся заяви в соїмі, що Галичане творять із Москалями один народ. Се домагання сповнив Іван Наумович, виголосивши дня 27 грудня 1866 р. промову в соїмі, в якій, проголосивши одність, сказав іще: «Що наша мова подібна до уживаної в Москві, тому ми не винні; подібність нашої мови з московською очевидна, бо вони обидві опирають ся на спільних основах і правилах.» ...«Книжна московська мова се властиво українська, утворена Українцями. Приймаючи книжну московську мову, ми беремо назад свою власність. Подібности нашої мови з мовою всеї Руси не усуне ніхто в світі, ні закони, ні соїми, ні міністри...»

Москвофіли представляли собі, що вони потраплять змосковцяти весь народ у Галичині, тому ще в тім самім році видали брошурку Богдана Дідицького: «Въ одинъ часъ научить ся малорусину по велико-руськи». Та як вони гірко завели ся, видно найліпше з того, що сам автор брошурки не навчив ся писати літературною московською мовою до самої смерти, хоч умер лише перед кількома літами, й навіть свою останню працю «Спомини» писав «язичієм».

Таким чином прийшло в 60-их роках не лише до літературного, але й суспільно-політичного розділу між «твердими» (москвофілями) й «мяткими» (українськими народовцями). Правда, перші до кінця 70-их років мали

перевагу, маючи за собою за впливом «святоюрців» майже всіх попів (з невеликими виїмками) та більшість урядників, отже й більшість тодішньої інтелігенції. Але в 80-их роках починають сі відносини змінити ся й у 90-их рр. беруть перевагу вже українські націонали; тепер же москвофіли творять незначну партію й супроти швидкого розвитку українства не мають перед собою ніяких виглядів на кращу будучину.

На Буковині ширила ся національна свідомість дуже поволі, головню під впливом Галичан, що там осідали, й переходила подібну еволюцію, як у Галичині, лише в значно менших розмірах. При тім москвофільство не мало там ніколи такої сили, як у Галичині, й не мало народнього проводу в своїх руках. Тепер воно там зовсім без значіння й не входить уже в ніякі рахуби.

На Угорській Україні під впливом Адольфа Добрянського запанувало в 50—60-х роках цілковито москвофільство так, що крізь нього не могла пробити ся українська національна ідея. Коли опісля наступив державний дуалізм і Мадяри почали змагати до засимілювання немадлярських народів, москвофіли відразу піддали ся сій течії й потрапили погодити москвофільство з мадяронством. На такім становищі клигають вони и досі.

Найвиднійшим знаком національного життя кожного народу є його преса. У галицьких Українців не було її в передконституційній добі, бо не було кому й для кого удержувати її. Головна маса українського народу — селянство — було темне й зовсім прибите важким панщизняним обухом. Куди йому було тоді до читання! А нечисленна інтелігенція, головню духовенство, вихована в чужій школі, підпадала чужим впливам і чужій культурі та задоволяла свої невеликі духові потреби чужими виданнями й чужою пресою. Заходи Осипа Левицького й Івана Головацького видавати часопись не дійшли до сповнення.

Положення змінило ся зовсім, коли 1848 р. проголошено конституцію. Хоч від того не прибуло письмених, але-ж тепер стали всі рівноправними горожанами й треба їх було освідомлювати про набуті права й обовязки та вказувати дорогу до розширювання тих прав. Се можна було зробити лише дорогою преси. І ось уже 15 мая 1848 р. появило ся перше число «Зорі Галицької», першої української часописи в Галичині. Для контр-акції засновують Поляки «Дневник Руський», одно видання якого друкувало ся кирилицею, друге латинкою. Перше його число вийшло 30 серпня, але з кінцем жовтня він перестав уже виходити. Лишила ся сама «Зоря Галицька», яка виходила цілих 10 літ і припинила ся аж з кінцем 1857 р.

В 1849 р. повстають аж три нові часописи: «Новини», політична, яка одначе упала швидко, не можучи зложити приписаної тоді кавці для політичних газет; «Пчела», літературна, яка одначе перестала також виходити з кінцем року; вкінці правительственный «Галичоруський Вістник», що виходив в три рази на тиждень, першого року у Львові, а від 1850 р. зі зміненним заголовком «Вістник» у Відні. Він виходив до кінця 1866 р. та в різні часи додавав його редактор до нього ще різні періодичні додатки, як: Отечественный Сборникъ, Домова школка, Сіонъ, Церковь, Школа.

50-ті роки — часи реакції — доволі бідні на пресу. Крім «Зорі Галицької» й «Вістника» появляють ся та зникають як метеори: «Галицькій историческій Сборникъ» (I т. 1853; II т. 1854; III т. 1860); «Лада» (1853) і «Семейная Библиотека» — всі з москвофільскою закрускою.

Зате в 60-их роках, по приверненню конституції, преса зростає знов, поділена вже виразно на два табори: національний український і москвофільський. Правда ті часописи животіють коротко, але за те на їх місце повстають зараз нові. Одно «Слово», зразу без москвофільської закруски, засноване 1861 р., проістнувало до 1887 р. Інші москвофільські видання животіють недовго, як: «Золо-

тая Грамота» (Відень, 1866); «Славянская Заря» (Відень, 1876—8); «Русалка» (С. Шеховича, 1868—70).

Українські національні видання міняють ся в 60—70 рр. дуже швидко, головню тому, що їх видає молодіж, яка не знаходить для них достаточного забезпечення. Отже виходять: Вечерниці (1862—3), Мета (1863—5), Нива (1865), Русалка (1866), Русь (1867); в 1867 появляється також «Правда», яка з ріжними перервами удержується до 1880 р. Побіч неї виходить іще недовго «Основа» (1870—2). Я не вчисляю очевидно тут усіх періодичних видань подрібно, а зазначую лише важнійші. В 1880 р. повстає «Діло», що виходить до нині та є найбільшим українським денником; у тім самім році повстає також літературна часопись «Зоря», що виходила до 1897, по чім заступив її «Літературно-Науковий Вістник».

На Буковині повсталала преса дуже пізно, очевидно задля невеликого числа населення. Правда, появила ся вже 1870 р. «Буковинская Зоря» (москвоф.), але по кількох числах упала. Від 1879—1882 р. виходив там «Родимый Листокъ» (москвоф.), але його видавав Галичанин і писали в нім понайбільше Галичане. Аж 1885 р. повстає «Буковина», що виходила цілих 25 літ, якийсь час навіть як денник. Перед війною було там кілька газеток, між ними й одна москвофільська, денника не було окремого.

На Угорській Україні появила ся преса вчасно, але відповідний до її мертвої мови мертвий зміст не міг нікого заґріти до життя, тому вона не мала й не має ніякого, навіть найменшого впливу. Розуміється, що вона все була москвофільська. От її назви: Церковная Газета (1856—58), Церковный Вѣстникъ (1858), Свѣтъ (1867—71), Новый Свѣтъ (1871—2), Карпаты (1873—1876), вкінці «Листокъ», що почав виходити 1885, а упав аж при кінці 90-их років. Перед війною виходили там такіж дві мертві газетки: Наука (Унгвар) і урядова Недѣля (Будалешт), а тепер сама «Неділя», але вже в мадярській правописи.

Також на еміграції (в Злучених Державах, Канаді, Бразилії) витворила ся преса, початок котрої сягає кінця 80-их років.

Тепер (стан зперед війни. Р е д.) виходить коло 60 різних українських часописей (між ними три денники) й коло 20 москвофільських.

Розвиток політичного життя.

До 1848 р. політичне публичне життя проявляло ся в Галичині дуже слабо, а між Українцями його не було майже зовсім. Поляки бодай конспірували ненастанно, Українці-ж лише настільки, наскільки входили в польські конспіративні кружки. Був, правда, й сойм, так званий «постулятовий», що збирав ся деколи, але його значіння було мінімальне та й Українці не мали в нім представників, крім від капітул. Під впливом загальної ситуації в Європі, а надто постійних змагань поодиноких провінцій до автономії й поодиноких народів до осягнення національних прав, а в першій мірі заведення їх мов до адміністрації, суду та шкіл, видає цісарь Фердинанд 15 марта 1848 р. патент, в яким признає свободу друку, дозволяє на формування національних гвардій і обіцяє скликати послів, щоб радили над новим устроєм держави.

Поляки старають ся як найшвидше використати нову ситуацію й укладають адресу до цісаря з ріжними національними домаганнями, але замість висилати її лише від себе звертають ся за підписами до Українців, що опісля завели вони в постійну практику, представляючи все перед вищими сферами свої домагання не як виключно польські, але як домагання цілого краю, отже й Українців. Тут одначе натрапили відразу на опір; перші семінаристи зажадали вставлення в адресу точки, що забезпечувала-б самостійний розвиток української народности, на що Поляки очевидно не згодили ся, а питомці, числом

250, зобов'язали ся говорити лиш по українськи та стояти за права українського народу.

Нарешті дня 25 квітня, в день уродин цісаря, проголошено першу конституцію. Українці зібрали ся того дня в духовній семінарії для пошанування цісарських уродин і побіч вислухання святочної промови відспівали цілий ряд українських пісень. Отсе й були перші публичні збори з українським характером.

Та ще передтим, бо дня 19 квітня, висилають Українці петицію до цісаря (щоб польська не видавала ся загальною краєвою), в якій домагають ся: заведення української мови в народніх школах, східної Галичини й відповідного поширення її в середніх і вищих школах; оголошення устав і рішень усіх урядів в українській мові, яку повинні знати всі урядники; зрівнення прав греко-католицького духовенства з римо-католицьким; доступности всіх публичних урядів для Українців.

На петицію надходить дуже швидко відповідь, бо вже 9 мая, а в ній говорить ся, що в народніх школах буде заведена українська викладова мова, що-ж до вищих, поки українська розвинеть ся достаточо, полишить ся німецька, але для прискішення того часу — заснуєть ся в університеті катедра української мови, яка дасть нагоду її виробити; правне зрівнання всіх трьох обрядів і допущенне Українців до всіх публичних урядів забезпечене вже конституційним патентом; закони будуть проголошувані в українській мові, а урядники у східній Галичині мають її знати.

По проголошенню конституції показала ся потреба зорганізувати як найшвидше якусь інституцію, що керувала-б усіми політичними українськими справами. Такою інституцією стало перше політичне товариство «Руська (Українська) Рада», перші збори якої відбули ся вже дня 2 мая в присутности коло трьох соток Українців. На збори прийшли також Поляки з наміром не допустити до окремої української організації, говорили, що вистане для

всіх польська. Коли-ж сим аргументом не переконали нікого, опустили збори й уже 23 мая заснували окреме товариство «Руський Собор», що поставив між иншим своєю задачею «удержувати всіми силами згоду й одність з народом нашої спільної батьківщини, щоб буря неряду й колотні... не попусвала тих молодих паростей, котрі час увіткнув недавно в нашу святу землю». До «Руського Собору» повписували ся самі Поляки, а крім того три уніятські попи. Се була перша проба Поляків розбити сили Українців і визискати на свою користь. Від того часу уживали вони сеї методи при кожній важнійшій справі й на жаль — усе знаходили охочих сповнювати таку роль.

Недовго потім (31 мая) зібрав ся у Празі славянський конгрес. «Руська (Українська) Рада» вислала на нього трьох делегатів, а «Руський Собор» вислав шістьох (між ними князів Сапігу й Любомирського й графа Дідушицького) та зажадав також для себе місця. Очевидно, що одних і других треба було признати представниками... Українців. Конгрес поділив ся на три секції, а першу з них творили Поляки й Українці, числом 63. І хоч перевага була сильно по стороні Поляків, то під натиском обставин вони мусіли згодити ся на цілковиту майже рівноправність Українців (українська мова рівноправна в урядах і школах; окремі гімназії для Поляків і Українців; в ліцеях і університетах мають читати ся лекції в обох мовах, а в соймі в нарадах і діловодстві українська мова рівнорядна з польською; обидва народи будуть мати окремі свої гвардії; сойм має постановити, чи належить Галичину розділити на дві провінції й ин.). Отсе й була перша польсько-українська угода, яка не видала одначе ніяких результатів, бо її підписано 7 червня, а поки конгрес затвердив її, князь Віндішгрец, збомбардувавши Прагу, розігнав його вже 11 червня. Пізнійше були ще дві такі польсько-українські угоди, повторювані приблизно що 20 літ: 1869 р. за ініціативою Юліяна Лаврівського, в якій

прийнято всі празькі точки з додатком іще одної, і 1890 р. за ініціативою Юліяна Романчука. Розумієть ся, що обидві вони zostали ся без результатів, як і празька.

Події в 1848 р. наступали по собі незвичайно швидко, а як Поляки вміли їх використувати на свою користь, а в некористь Українців, потвердить ось який факт. Дня 4 червня виїхав гр. Ф. Стадіон до Відня, а на його місці став губернатором Вацлав Залеский (видавець «Pieśni polskich i ruskich» — Польських і українських пісень), Цісарська відповідь із мая, дана Українцям на петицію з квітня, була йому очевидно знана; не вважаючи на те, він постарав ся, що міністер просвіти видав 29 вересня розпорядок, на підставі якого запроваджувано безпроволочно польську викладову мову в усіх гімназіях і львівським університеті.

Коли «Руська (Українська) Рада» дізнала ся про се, ухвалила зараз вислати в сій справі депутацію до цісаря, що пробував тоді в Оломунці. До депутації вибрано двох делегатів, до котрих прилучило ся ще 5 послів до парламенту, що тоді радив у Кромержі. Депутація представила ся цісареві 6 падолиста та предложила йому петицію, в якій висловлено ось які домагання: поділу Галичини на частину польську й українську; заведення народньої української гвардії; заведення української мови в школах і всіх урядах; скасування мандаторів і устанавлення на їх місці цісарських урядів; устанавлення комісії для розсліду спорів за ґрунти й ліси між панами й громадами; перенесення урядників, неприхильних до Українців; зрівнання всіх прав греко-католицького духовенства з латинським. Цісарь відповів, що прикаже міністерству ті домагання розслідувати й по змозі сповнити. Нарешті вислід петиції появил ся в грудні: на підставі нового розпорядку полишено німецьку мову в гімназіях східної Галичини викладовою для всіх, про що вже говорено вище.

Відповідно до цісарського патенту скликано дня 10 липня перший австрійський парламент. Він числив

383 послів; із Галичини було 96, з того українських 39. Що се значило, видно з того, що до парламенту загально-го голосування, вибраного 1907 р., могла вислати українська людність лише 28 послів на 518; в попередніх парламентах число українських послів було все дуже незначне, а при кінці 70-их років зійшло було навіть на 3! Правда, що до якості не представляла ся перша українська делегація до парламенту надто світло; між нею було 27 послів селян, 9 священників (між тим єпископ Григорій Яхимович і крил. Михайло Куземський), один дідич, один учитель гімназії і бувший губернатор гр. Ф. Стадіон. Але на ті часи трудно було вибрати ліпшу. Не можна сказати також, щоб ся перша делегація була бездіяльна. За її ініціативою внесено петицію з 15.000 підписів із домаганнем поділу Галичини на польську й українську, яку відчитано 8 серпня. Поляки очевидно виступили як найзавзятійше проти петиції й зараз спонукали «Руський Собор» внести контр-петицію з жаданнем неділення Галичини. Крім того з українського боку предложено парламентови чотири меморіяли, в яких вияснювано справу національної окремішности та ставлено національні домагання (про них говорено вже вище). Виголошено також декілька промов, а деякі між ними були доволі замітні. Але загалом час не був відповідний для спокійної парламентарної діяльності; революція в середині держави, війна поза її границями — звертали на себе всю увагу й вичерпували всю енергію. Нарешті 7 марта 1849 р. розв'язано перший парламент, при чім 4 марта проголошено короткотривалу нову конституцію.

Тимчасом 2 грудня 1848 р. зайшла зміна престоло; цісарь Фердинанд уступив, а його місце зайняв Франц-Йосиф I. «Руська (Українська) Рада» ухвалила вислати до молодого володаря депутацію з 32 осіб під проводом єпископа Григорія Яхимовича, яка представила ся цісареві 28 січня 1849 р. та предложила йому адресу, відчитану вперед по українськи, а потім по німецьки. Цісарь відпо-

вів депутації, що Українці займуть між народами його держави таке становище, яке їм належить ся.

Для доповнення образу діяльності «Руської (Української) Ради» треба ще згадати про її петицію до цісаря в справі дарування площі, на котрій стояв давнійше університет перед його збомбардуванням в 1848 р., і решток зруйнованих будинків, до чого цісарь прихилив ся. На тій площі збудовано на складки, збирані по цілій українській часті Галичини, «Народній Дім» і церкву, що стала другою приходською в місті. Крім того навязала «Рада» зовсім успішні зносини з Буковиною й Угорською Україною, які одначе наслідком загальної реакції в державі розбили ся й не принесли такої користи, як при інших обставинах могли принести. Дня 30 червня 1851 р. мусіла «Руська (Українська) Рада» розвязати ся й поновила ся вже аж 1870 р., як «Русская Рада» з москвофільським напрямом.

Тут годить ся ще зазначити, що в вересні 1849 р. виготовило було правительство нову конституцію, на підставі котрої в Галичині мало бути аж три сойми: польський, український і мішаний, польсько-український. Вона не ввійшла одначе в життє, а пізнійше не пробувано її відновляти.

По здавленню угорської революції й по італійській війні наступила в цілій державі реакція та поворот до абсолютистичного режіму. Се одначе не могло довго тривати, бо хто раз засмакував у конституційних правах, тому нелегко було повертати до давнього ярма. І дійсно вже 20 жовтня 1860 р. на підставі окремого дипльому заведено в цілій державі конституцію. В усіх провінціях заведено краєві сойми, що мали установляти краєве законодавство; для цілої держави мала видавати закони рада у Відні, до якої входили делегати всіх краєвих соймів, числом 100. Угорщину одначе вилучено з сеї ради, бо для неї зорганізовано окрему управу, при чім відновлено давню придворну угорську й семигородську канцелярію. От-

се й було початком пізнішого державного дуалізму. Ся конституція не знайшла одначе признання тому, що була за мало ліберальна й перевагу знаходили в ній майже всюди дідичі та духовенство. Під натиском обставин змінено її дуже швидко, бо вже 26 лютого 1861. Тоді видано також статuti для краєвих соймів, які з деякими змінами обовязують до нині. Центральною законодавною властю стала державна рада, зложена з палати панів і палати послів. Остання складала ся з 343 послів, вибраних соймами, й обіймала також Угорщину; угорський сойм мав висилати 85 послів. На випадок, як би сойми відмовляли ся від висилки делегатів до державної ради, мало правительство розпорядити безпосередні вибори.

На підставі отсеї конституції розпочали ся швидко вибори до соймів. Галицький сойм складав ся з 150 послів, буковинський з 30. Правительство не виступало тоді ще неприязно супроти українського народу, тому його кандидати мали шанси вибору. Поляки, не маючи сили без помочи правительства провалити українських кандидатів, силкували ся бодай переперти як найбільше селян у надії, що ті не потраплять їм псувати політичних рахунків. А треба зауважити, що вже самий закон признавав Полякам величезну більшість, бо дві третині, Українці були отже засуджені на безвпливову групу, проти волі якої можна було переводити всякі закони, що Поляки робили й роблять до нині, особливо коли й ту законом признану меншість звели надужиттями до *minimum*'у, захопивши власть у свої руки. Так отже з перших виборів вийшло 49 послів від українського народу, число, яке не повторило ся вже ніколи та якого Поляки не хотіли признати Українцям навіть при недавніх переговорах щодо зміни виборчого закона, хоч за 50 літ розвиток українського народу дійшов до непізнання та хоч у дійсности належала ся-б Українцям половина всіх соймових мандатів. — Сойм зібрав ся на наради вже 15 квітня. Зараз на другім його засіданню виринула язикова справа (яка

спісля повторяла ся ще нераз), бо українські послы зажадали, щоб відчитували ся протоколи не лише у польській, але й в українській мові та щоб маршалок промовляв в обох краєвих мовах. Розумієть ся, що польська більшість перейшла над сим домаганнем до порядку. Віцемаршалком сойму іменував цісарь Українця — єпископа Спіридона Литвиновича. До краєвого виділу вибрано двох представників від Українців: радника суду Юліяна Лаврівського й крилошанина Михайла Куземського. При виборах делегатів до парляменту вибрано 12 Українців на 36, отже третину. Сі відносини змінiali ся одначе щораз далі в некористь Українців, як то буде видно вже зі складу сойму при другій каденції. В отсій першій соймовій каденції полагоджено дуже багато важних справ, але всі вони були обчислені на некористь Українців, напр. незвичайно важний закон про повітові ради або про шкільну краєву раду; цілий же ряд домагань Українців, що були-б вийшли в їх користь, відкинено безапеляційно, як: справу поділу Галичини на польську й українську часть, справу управильнення сервітутів, справу скасування патронату, домагання національних курій у соймі для усунення польської майоризації, язикову справу в діловодстві сойму. Навіть субвенції для недавно заснованого українського театру не хотів сойм признати, бо у Львові «небагато греко-католиків, а й ті можуть ходити до польського театру»! Перша каденція сойму скінчила ся 1866 р. її сойм замкнено 31 грудня.

Вибори до другого сойму розпочали ся зараз і вже 18 лютого 1867 р. розпочали ся його засідання. Від Українців вибрано вже лише понад 30 послів та й з того чотирьох уневажнено, а крім того Поляки переперли двох «polskich Rusinów» (Полянського й Баревича). До краєвого виділу вибрано вже лиш одного представника Українців, Юліяна Лаврівського. До державної ради на 38 делегатів вибрано лише чотирьох від Українців, а між ними обох «polskich Rusinów». При поновних виборах де-

леґатів до державної ради в 1870 р. вибрано знов лише чотирьох від Українців. Сей стан поліпшив ся аж 1873 р., коли заведено безпосередні вибори до державної ради. Тоді вибрано від Українців 15 послів. Одначе вже 1879 р. число се спало до т р ь о х послів (найнижше, яке коли було); в 1891 р. воно виносило 7 послів і аж 1907 р. при заведенню загального голосування дістали Українці сильнішу репрезентацію до парламенту (27 послів на 518), хоч фактично повинна їм належати ся далеко вища. Також при дальших соймових виборах число українських послів маліло до minimum'у; в 1876 р. вибрано їх ледви 14, так, що вони не могли навіть класти самостійних внесків, до яких треба 15 підписів. Отсей стан тривав майже без змін аж до 1908 р. (в 1889 р. вибрано напр. 16 послів до сойму), в яким перший раз по довгих роках переведено вибір 21 послів (отже не дійдено навіть до половини мандатів, признаних теоретично в законі Українцям), але в тім аж 9 москвофілів, яких Поляки підпирали умисне, щоб тим способом ударемнювати всякі важнійші виступи Українців. До краєвого виділу не вибірано також уже ніколи більше, ніж одного представника Українців. Зазначимо ще, що віцемаршалком сойму був якийсь час Українець Юліян Лаврівський (вибраний 1869 р.). Правда, й опісля іменовано віцемаршалками уніятських єпископів, але лише почесними, які не сповняли урядових функцій. Так отже Поляки, діставши в соймі величезну більшість у свої руки, почали з а к о н н о польонізувати Українців, ухваляючи для себе потрібні закони проти волі українських послів, чим користують ся й до нині. Чим більший натиск одначе з польської сторони, тим живіший рух повстає серед Українців і при теперішніх обставинах Поляки не потраплять уже удержати своєї величезної переваги, а з нею панування над Українцями.

В буковинським соймі Українці довго не мали своїх представників і дістали їх аж у 80-их роках. В останній гаденції сойму, розвязаного 1910 р., мали їх шістьох.

У новім соймі (1911 р.), вибранім на підставі нової виборчої ординації, мають буковинські Українці 17 на всіх 53 послів. Се очевидно величезний поступ і против українських голосів не зможуть западати ухвали, шкідливі для українського народу. До парламента висилає Буковина п'ятьох українських послів (на всіх 14), давнійше двох.

На Угорщині, відколи заведено там конституцію, не виступали послы, вибрані українською людністю під фірмою української національної групи. Навіть коли вибрано послами не чужинців, але родовитих угорських Українців, вони на жаль вступали все до малярських національних партій і виступали публично як Мадяри.

Отсей фактичний стан політичних сил поясняє доволі, чому Українці в Австро-Угорщині, не вважаючи на п'ятидесятилітнє конституційної управи, не здобули собі ще вповні національної рівноправности, хоч надії на її осягнення не тільки не стратили, але в остатнім десятиліттю небезпідставно збільшили. Супроти того було-б одначе зайвим представляти хочби короткий нарис загальної історії парламентаризму та його здобутків, бо Українці не мали в ньому ніколи рішучого впливу, а користувалися хіба вислідом загального змагання політичних сил, наскільки він бував для них корисний. Належить при тім зауважити, що діяльність українських представників у законодавчих інституціях не була ніколи менша ніж у перших часах конституції, а що не все вінчала ся успіхами, се вже інша справа. В кождім разі політичне життя зросло незвичайно, особливо в двох останніх десятиліттях, що видно і при всяких політичних маніфестаціях і при виборах, та вже до давнього русла не поверне ніколи.

Громадські інституції.

Як усе інше, так і інституції з громадським характером розвивалися в Галичині дуже помалу й до кінця першої половини XIX ст. можна їх було майже всі по-

числити на пальцях одної руки. І всі вони повстали в тімже столітті.

Одиноку виїмку творить тут «Ставропигійський Інститут», що має за собою декількавікову історію. Первісно звав ся він «Ставропигійським Брацтвом» і мав характер релігійно-церковний. В 1788 р. мусів змінити назву на «Собраніє избраннихъ греко-католицької нації» і дістав характер гуманітарно-просвітний. З кінцем XVIII ст. прибрав нинішню назву й характер гуманітарно-культурний. Належить він до найбагатших інституцій у Галичині, але що його управа знаходила ся в руках москвофілів, то його діяльність була дуже незначна й не полишила майже ніяких слідів у культурнім життю українського народу. (По увільненню Львова від Москалів перейшов сей інститут в руки Українців.)

В XIX ст. почали засновувати ся перші інституції за почином і впливом духовенства, одинокої інтелігентної й більш освіченої верстви українського народу. В 1820 р. засновує духовенство львівської епархії «Товариство для забезпечення істнування вдів і сиріт по священниках», а в 1840 р. засновує таке саме товариство духовенство перемиської епархії. З обох сих товариств розвинув ся т. зв. вдовичо-сиротинський фонд, який існує до нині і підпомагає священничі вдови й сироти. Коли в 80-их роках засновано третю греко-католицьку епархію й єпископство в Станиславові, то й там зараз такий фонд утворив ся.

Коли в 1848 р. заведено першу конституцію, тоді засновано два перші політичні товариства «Руська (Українська) Рада» і «Руський Собор». Останній завмер таки ще в сім самім році, а «Рада» проістнувала до 1851 р., в яким розв'язала ся. Про обидва сі товариства згадувано вже вище. Тут зазначу лише, що «Р. Рада» за час короткого свого істнування заснувала на провінції 34 філії, що причинили ся не мало до розбудження національного життя й до піднесення національного духа.

«Руська Рада» дала ще почин до заснування двох важніших інституцій, які відіграли немаловажну роль в Галичині. Перша з них, се «Галицько-руська Матиця», яка мала популярно-просвітні задачі. Вона уконституувалася ще 1850 р., але статут її затверджено аж за часів нової конституції (13 серпня, 1861). Зразу розвивала вона доволі живу діяльність і видала цілий ряд книжечок, між якими були й чисто наукові й популярні. Та чим більше «твердла» в її виданнях мова та зближала ся до московської, тим менше находили вони читачів і потім по кільканадцять літ не видавано нічого й не скликувано загальних зборів. Се товариство було все в руках консерватистів і москвофілів і від довшого часу не проявляло ніякого життя.

Другою важною інституцією, що повстала з ініціативи «Р. Ради», се «Народній Дім» (у Львові). В 1849 р. дістала в дарі «Р. Рада» ґрунт у самім центрі міста, на яким постановлено збудувати й дійсно збудовано на складки всього українського народу в Галичині величезний дім, який мав служити культурним потребам людности. Від 1851 р. управляла всіми справами «Народнього Дому» окрема комісія, затверджена властями. Вона виробила статут товариства та предложила його властям до затвердження (1853 р.), але вони затвердили його аж 1869 р. «Народній Дім», як і «Ставроп. Інститут», належить до найбогатших інституцій, з мільоновим майном, але що заправляли ним москвофіли, то з нього не було для нашого народу в Галичині ніякої користі, а тільки шкода, бо великі грошеві засоби інституції обернули його верховоди проти національного розвитку українського народу.

В 1860 р. засновується у Львові касинове товариство «Руська Бесіда»; зразу належали до нього всі «Русини», опісля опановували його раз москвофіли, раз народовці, але останні удержали товариство за собою й москвофіли мусли засновувати собі окреме товариство. Важне воно не лиш тому, що дало почин до заснування

аналогічних товариств по провінції, які тепер є в кожному містечку, але що за його почином і під його опікою заснував ся 1864 р. український театр, яким воно й досі управляє.

Народовці, переконавши ся, що спільне поступованнє з москвофілами не можливе та що вони не оживлять ні «Гал. Руської Матиці», ні «Народнього Дому», які попали в мертвоу, почали засновувати свої окремі товариства. Так повстає 1868 р. «Просвіта», яка ставить собі задачею ширити просвіту в народніх масах. Нині має вона кількадесять філій і понад 2.000 сільських читалень, а її видання подибують ся майже в кожного письменного селянина.

Для плекання літератури завязано в 1873 р. за почином і при грошовій підпомозі рос. Українців «Товариство ім. Шевченка», яке зразу видавало лише від часу до часу якісь книжки, а опісля літературну часопись «Зоря». Коли одначе в 1892 р. зреформовано його в «Наукове Товариство ім. Шевченка», тоді розвинуло воно таку наукову діяльність, що дорівнює нею вповні Академіям Наук в інших народів. Видає воно тепер 15 ріжних наукових серій, а з того журнал «Записки» числить тепер уже 120 томів. Сі видання знайшли собі загальне признаннє в наукових кругах.

З політичних товариств відновила ся 1870 р. «Руська Рада», але її опанували зараз москвофіли, в руках котрих була вона аж до останнього часу. Народовці організують ся в окреме політичне товариство «Народня Рада» значно пізнійше, бо аж 1885 р. Але вони перегоняють швидко у політичнім життю москвофілів, які нині становлять лише незначну меншість. За проводом «Нар. Ради» творять ся такі самі товариства по провінції й нині є вони в кожному повіті.

Університетська молодіж гуртуєть ся також в окремі товариства. Найстарше студентське товариство — се «Січ» у Відні, заснована 1867 р. Вона існує до нині. У Львові

засновуєть ся 1871 р. «Дружний Лихварь» побіч москвофільського «Академического Кружка» (1870), опісля переминаєть ся він кілька разів, а тепер на його місці існує «Академічна Громада». Крім того є ще кілька інших студентських товариств і у Львові і по інших містах, де студіює значнійше число Українців. У Чернівцях засновуєть ся 1875 р. «Союз», зразу москвофільський, тепер український. Побіч нього є ще там три інші українські студентські товариства.

Тепер у Галичині є кілька тисяч українських товариств і певно незабаром не буде ні одного села, де не було би бодай одного товариства. Найбільше популярно-просвітних товариств (читалень), потім пожарно-гімнастичних («Січей» і «Соколів»), позичкових (зеднаних по части під патронатом краєвого виділу, як напр. більшість райфайзенських кас, по части під «Краєвим ревізійним Союзом»), торговельних (крамниць, на чолі яких стоить «Народня Торговля» з 17-ма своїми філіями в більших містах Галичини), господарських (під проводом «Сільського Господаря»), молочарських (під проводом «Молочарського Союзу»), ріжного роду спілок і т. д. До більших товариств належать: «Краєвий Союз Кредитовий», «Дністер», «Земля», «Земельний Банк Гіпотечний», «Руська (Українська) Щадниця» (фінансові), «Дністер» (асекураційне), «Українське Товариство Педагогічне» та «Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів» (обидва з численними філіями й кружками по провінції), «Українсько-руська Видавнича Спілка» (накладове товариство), далі ряд товариств музичних і співочих, гуманітарних і т. д.

На Буковині заснувало ся перше товариство «Руська Бесіда» в 1868 р. і до 80-их років було в руках москвофілів. Від того часу досі є воно в руках народовців і сповняє ту задачу, що в Галичині «Просвіта». Воно має декілька сот філій по селах (читалень) і видає популярні книжечки. Інші буковинські товариства (крім студентського) повставали вже пізнійше, по 80-их роках. Найбільше розпо-

всюднені тепер гімнастично-пожарні товариства «Січ», із головною управою в Чернівцях, та фінансові товариства (особливо райфайзенські каси), під проводом «Селянської Каси» в Чернівцях. Є й гуманітарні товариства й такі, що опікують ся молодіжю, а навіть є одно товариство з чисто науковим характером: «Історичне Товариство». Головне політичне товариство в Чернівцях називається ся «Руська (Українська) Рада». На будуче має Буковина дуже гарні вигляди для національного розвитку.

На Угорській Україні появили ся доволі вчасно перші товариства. В 1851 р. засовано в Пряшеві «Пряшевське літературне Общество», а 1866 р. в Ужгороді «Літературне Общество імени св. Василя В.» Попавши одначе відразу в руки москвофілів, вони швидко омертвіли, а потім і зовсім загинули. Пізнійше хоч повставали які товариства, навіть засновувані виключно для угорських Українців — або як там говорить ся: «для греко-католической нації», — то вони мали малярський характер і офіційальна мова в них усе малярська. Трудно уважати їх отже іншими як малярськими.

Побіч вичислених уже товариств варто згадати ще деякі інституції, що сповняють свою культурну місію між українським народом в Австро-Угорщині. На першій місці належить зачислити до них д р у к а р н і. До 1829 р. була лише одна українська друкарня Ставропигійського Інституту, заснована ще 1586 р., яка дістала була з кінцем XVIII ст. привілей друкувати всі українські книжки. (Були одначе й деякі польські друкарні, що друкували українські книжки.) В 1829 р. заснував другу українську друкарню в Перемишлі єпископ Іван Снігурський, яку подарував опісля капітулі. Обидві ті друкарні друкували переважно церковні видання, але як треба було, то й світські. При кінці 60-х років повстала третя друкарня Михайла Білоуса в Коломиї, а 1873 друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, що належить до найбільших українських друкарень. Тепер крім усіх вичислених є ще дві

українські друкарні у Львові («Діла» і Кришталовича), друкарня «Руської (Української) Ради» в Чернівцях і друкарня «Унію» в Ужгороді. В Америці є також декілька друкарень, між ними більша друкарня «Свободи» в Нью-Йорку; є також друкарня в Канаді у Вініпеґу й маленька в Ріо-Кляро в Бразилії. В них скуплюється головний видавничий рух, але багато українських видань друкується також по чужих друкарнях.

На другім місці належить поставити тут бібліотеки. Найстарші українські бібліотеки були при монастирях, а значніші між ними у Львові, Бучачі й Мукачеві. Побіч них стоять капітульні бібліотеки у Львові, Перемишлі, що повстала головно з дару ученого крилошанина Івана Лаврівського († 1846), який мав виносити коло 30.000 томів, Ужгороді, Пряшеві й найновіша у Станіславові. Найважніші одначе бібліотеки, відкриті для публичного ужитку, се бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка, заснована недавно, але вже тепер числить поперх 60.000 томів; головно заступлено в ній українознавство, а опісля й загальна наука, в першій же мірі історія, література, мова й етноґрафія; друга велика бібліотека, заснована при Народнім Домі, визначається доволі великим числом рукописів і старих друків. Обидві вони відіграють немаловажну роллю по заснуванню у Львові українського університету.

На третім місці належить поставити тут музеї. До їх організації забрали ся в Галичині найпізнійше, але не можна сказати, щоб вони не виказали також дуже значного успіху. Найновіший, але зате найбільший, є «Національний Музей ім. гр. А. Шептицького», якого вартість оцінюють на мільон корон. Дуже гарний уже археологічно-етноґрафічний музей при Науковім Товаристві ім. Шевченка, який числить декілька тисяч предметів, дібраних доволі систематично. Значну вартість представляє також історично-археологічний музей при Ставропігійським Ін-

ституті. Є ще й музей при Народнім Домі, але досі не упорядкований. Всі отсі музеї є у Львові.

Не годить ся вкінці промовчати й «Народнього українського театру» «Руської (Української) Бесіди», заснованого 1864 р., який, не маючи ще досі постійного пристановища, їздив із міста до міста по Галичині й Буковині та розбуджував національну свідомість. Тепер збирають ся саме датки на виставлення театрального будинку у Львові й до здійснення проєкту певно прийде вже незабаром.

* * *

Так повільно, але невпинно розвивав ся український народ у Австрії. І хоч як не раз тяжко доводило ся й ще доводить ся йому, головно з огляду на супірництво Поляків, бороти ся за свої права, то все-же, як бачимо, він може вже похвалити ся дуже значними успіхами у всіх напрямках свого національного життя. З сирової, так мовити, етнографічної маси, позбавлений майже інтелігенції, з народу «сїлора і рора» перетворив ся наш народ у Австрії шляхом внутрішньої еволюції, шляхом самоорганізації, тяжкої безупинної праці на всіх полях свого народнього життя в умовах вільного політичного ладу, широкої розмірно конституції наддунайської монархії в правдиву націю в сучаснім розумінню того слова.

Колись майже останні в ряді иньших народів Австро-Угорщини зробили ся Українці кінець-кінців завдяки сій праці поважною політичною силою в державі.

Сей всесторонній розвиток австрійських Українців дає їм слушну надію на повне здійснення всіх їх національних змагань, становить запоруку ще кращої будуччини.

